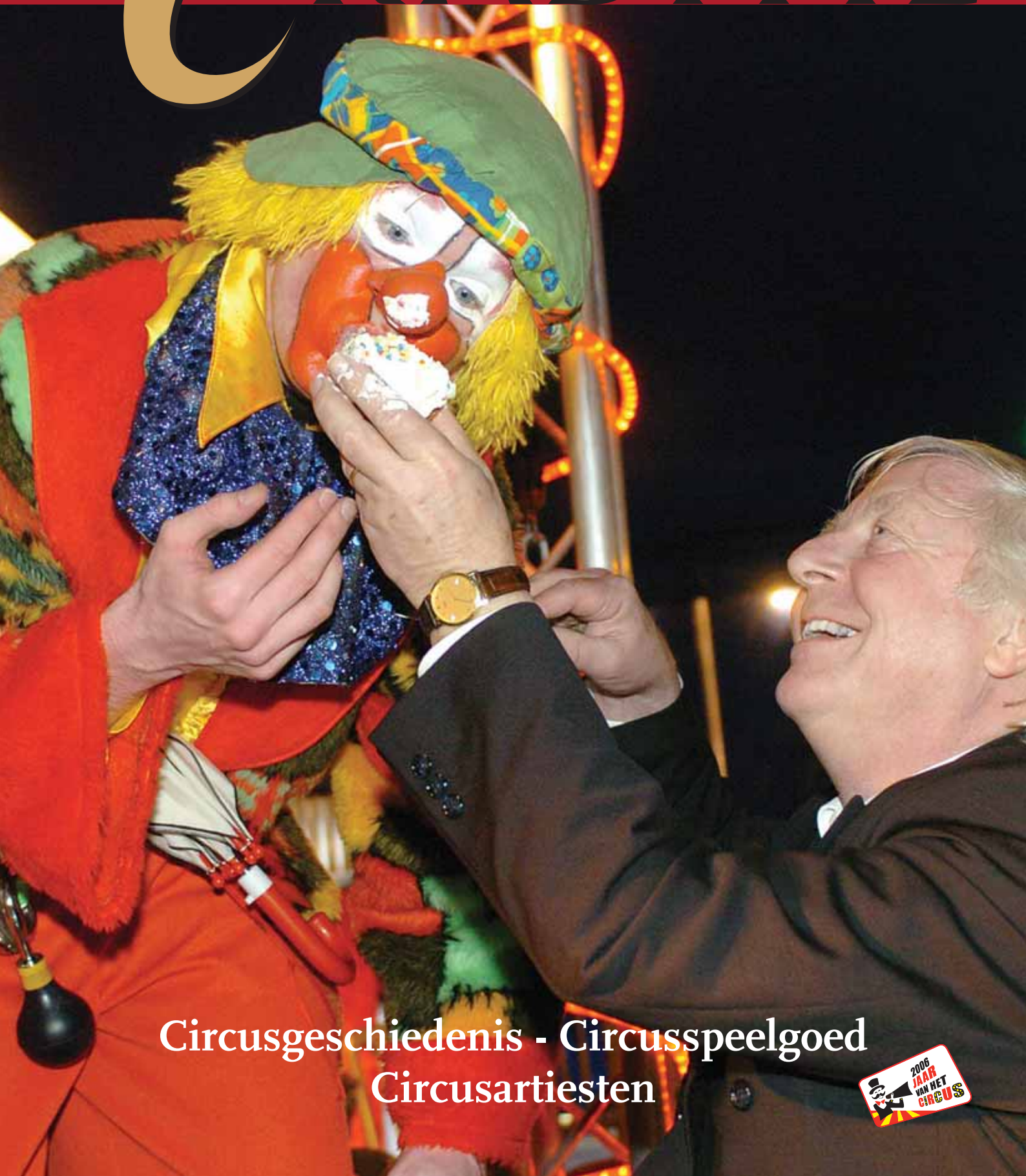

TRADITIE

Circusgeschiedenis - Circusspeelgoed
Circusartiesten

VOORWOORD

INEKE STROUKEN HOOFDREDACTEUR

Circus

Als kind ging ik vaak met mijn ouders, broers en zusje naar het circus. Veertig jaar geleden maakte dit vermaak een bloeitijd door en vele grote en kleine circussen deden Midden-Brabant aan. Wij bezochten ze allemaal. Vooral die kleine circuses hebben indruk op mij gemaakt. Wij woonden vlak bij een braakliggend stuk grond en als je dan uit school kwam, was het een drukte van belang. De woonwagens werden geparkeerd, de tent werd gebouwd en artiesten oefenden nog snel even voor de voorstelling. 's Avonds na het eten mochten wij dan opgedirkt mee uit. De lichtjes, de geuren en de muziek ... het was alsof je in een ander leven stapte. Een wereld van mooie meisjes en sterke mannen, van magie, spanning en humor.

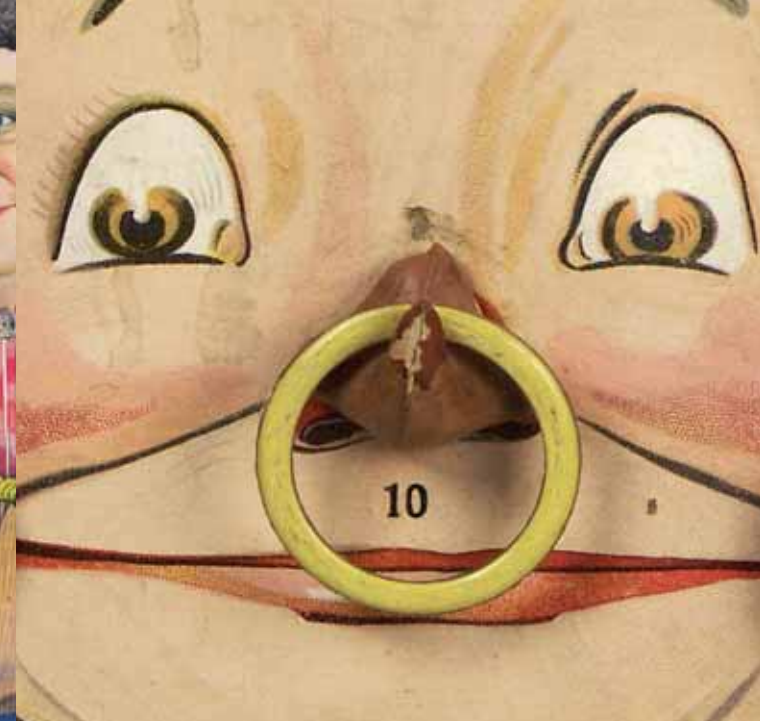
Reizend theater

Dat is wat circus, ook nu nog, brengt. Het is eigenlijk een reizend theater met kunst die voor iedereen toegankelijk is. Daarom is het heel vreemd dat circus niet in ons cultuur- en kunstbeleid voorkomt. Het zal wel liggen aan het reizende karakter van circus – zo is het er en zo is het weer weg – dat wij vergeten dat ruim een miljoen mensen jaarlijks naar het circus gaan. Omdat er veel nieuwe ontwikkelingen op circusgebied zijn, wilden wij de verschillende circusvormen – klassiek circus, nouveau cirque en jeugd circus – laten samenwerken. Daarom hebben wij 2006 uitgeroepen tot het Jaar van het Circus.

Ik was vooral benieuwd naar het leven van de mensen achter het circus. Hoe is het om altijd maar op reis te zijn? Hoe maak je vrienden bijvoorbeeld en hoe run je een bedrijf dat om de paar dagen verplaatst moet worden naar een andere gemeente? Circus is naast een beroep ook een manier van leven. Het heeft hele mooie kanten, maar is ook heel zwaar. Ik hoop dat u in dit nummer van *Traditie* een kijkje achter de schermen van het circusleven krijgt en dat u, als het circus bij u in de buurt is, naar een voorstelling zult gaan.

Ineke Strouken

INHOUD

- 1 **Voorwoord**
Ineke Strouken
- 4 **Herinneringen: circus**
Toon Hermans
- 6 **Unieke circusevenementen**
Nationaal Circus Festival in Utrecht
Arthur Hofmeester
- 8 **Job Lijfering: De laatste dompteur van Nederland**
Piet de Boer
- 11 **Puzzel**
Ad van Dun
- 12 **Paarden clowns en koorddansers**
Een geschiedenis van het Nederlandse circus
Piet de Boer
- 18 **Alberto Althoff: De mooie en zware kanten van het circusleven**
Piet de Boer
- 21 **Joop Teuteberg: De bulderende lach, daar streef ik naar**
Piet de Boer
- 24 **We spelen circus!**
De geschiedenis van het circus in speelgoed verbeeld
Janneke van der Veer
- 28 **Robert Runday: Van goochelaar tot spreekstalmeester**
Piet de Boer en Ineke Strouken
- 32 **Nederlandse folklore in het circus**
Een vergeten geschiedenis
Albert van der Zijden
- 37 **Kitty Hagen: Ik wilde voor dat bord staan**
Piet de Boer
- 40 **Menno van Dyke: Van Elleboog naar Gruss en Maximum**
Piet de Boer
- 44 **Koken met traditie: Eten in een wintercircus**
Cees Tempel

IN DIT NUMMER

4 Toon Hermans

Ik ben een circusfan. De kleuren en de geuren. Ook de ruimte spreekt mij aan. Het circus is opener, er is meer licht en er is een middelpunt. Dat middelpunt noemen ze weleens 'de magische cirkel'.

12 Hooggeëerd publiek

Circus heeft een rijke geschiedenis van ruim twee eeuwen. De bakermat van het circus in Nederland stond in Delft. Daar gaf Pieter Magito in 1796 de eerste circusvoorstelling. Het programma bestond uit clownerie en acrobatiek. De oude Magito danste op Friese doorlopers op het slappe koord.

24 Circusspeelgoed

In de loop van twee eeuwen is er veel speelgoed gemaakt dat circus tot onderwerp heeft. Vooral in de periode 1870-1950, de hoogtijdagen van het circus, is prachtig circusspeelgoed gefabriceerd. Het Speelgoedmuseum Deventer heeft in het kader van het Jaar van het Circus een tentoonstelling hierover georganiseerd.

32 Folklore in het circus

In de collectie van circusverzamelaar Jaap Best wordt een aantal mooie circusaffiches bewaard met folkloristische voorstellingen. Uit deze affiches blijkt dat de Nederlandse folklore ooit een circusattractie was.

Circusmensen

Mensen van het circus zijn altijd op reis. Je merkt dat het circus komt aan de affiches in de winkels en aan de lantaarnpalen. Het circus komt, maar is zo weer weg. Hoe is het om altijd maar op reis te zijn? En hoe word je spreekstalmeester, clown, dompteur, messenwerper of jongleur?

44 Circuseten

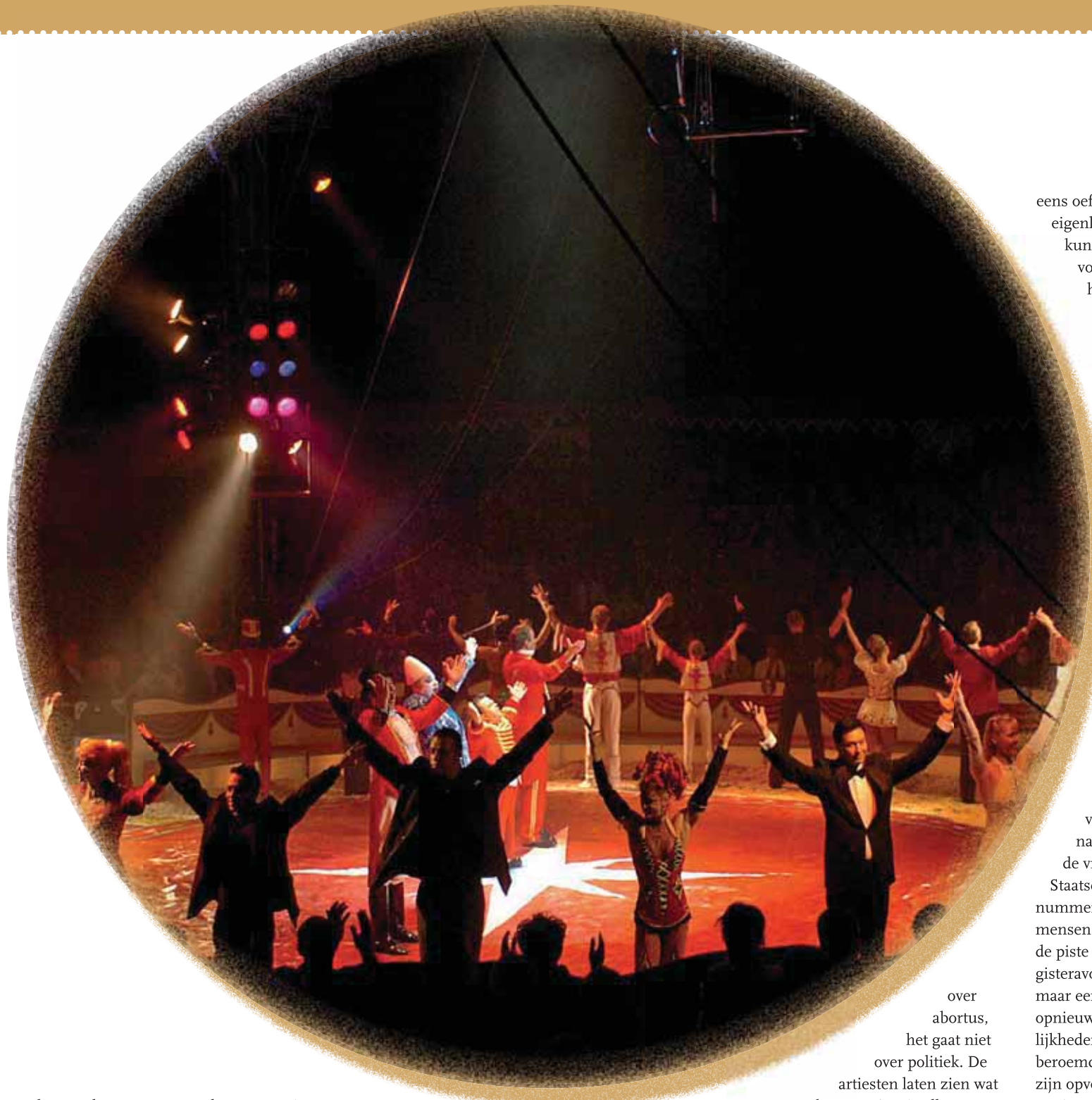
Wat eten mensen in een circus? Vroeger at men vaak samen, tegenwoordig kookt men meestal individueel in de caravan. Omdat in een circus mensen van verschillende nationaliteiten werken en wonen, is de keuken ook multicultureel. Voor nog meer recepten kijk op www.jaarvanhetcircus.nl.

Circus

TEKST TOON HERMANS | FOTO'S GABY HERMANS,

JAN STADS, PIET HEIN OUT

Misschien heb ik het al eens eerder verteld, ik ben een circusfan. Circus boeit me meer dan, laat ik maar zeggen, theateramusement. Ook de ruimte van het circus spreekt me meer aan. De kleuren en de geuren. Het circus is opener, er is meer licht en er is een middelpunt – de piste – dat ook werkelijk het middelpunt is, en heel anders dan in het theater, waar je vanuit het donker in het gat van de bühne kijkt, naar alle kanten vibraties uitstraalt. Dat middelpunt noemen ze weleens 'de magische cirkel', en dat is helemaal zo gek nog niet.

Dan is er het zand. De voeten van de artiesten in het zand. De voetstappen van mensen en dieren vervormen het zand van minuut tot minuut. Dat heeft zoiets echts en zo is het zand van de piste veel speelser dan de planken van de bühne. Daarnaast wordt het zand als centrum nog eens extra geaccentueerd door de rode rand van de piste. De toeschouwers zouden eigenlijk allemaal eens door dat zand moeten lopen, dan zouden ze beter begrijpen hoe moeilijk het is voor de mooie dametjes van het circus om in datzelfde zand op hun hoge hakjes zo elegant te bewegen.

Niet eenvoudig hoor, maar ja, wat is eenvoudig in het circus? Niets. De clown die zijn bolhoedje tot in de nok weggooit en het met een wijde boog terug laat komen in zijn hand, ach, het lijkt maar een eenvoudig kunstje, maar ga er maar eens aanstaan. Dat is het grote verschil met het cabaret. Een avond in het circus is geen woord-amusement. Er wordt niet gepraat. Praatjes vullen geen gaatjes, zou je haast zeggen. Het gaat niet over de paus, het gaat niet

over abortus, het gaat niet over politiek. De artiesten laten zien wat ze kunnen. En wie alleen maar praten kan, heeft geen schijn van kans dat hij het circuspubliek kan boeien. Er moet *gewerkt* worden in de piste. In het cabaret kun je er een heel stel op een rijtje zetten, die allemaal op elkaar lijken. In een circus zijn de prestaties van nummer tot nummer geheel anders; daar is alles opgebouwd uit kracht en uit kunde. Daarom is circus ook tijdloos. Daarom ontspant het zo volledig, daarom roept het circus het kind weer in ons wakker. Als je een waarlijk volgroeid circusprogramma ziet, bestaande uit artiesten die de lange weg van oefenen en nog

eens oefenen zijn gegaan, dan zie je eigenlijk een grote demonstratie van kunde, van wilskracht en van liefde voor het métier. Want als je na heel veel inspanningen eindelijk iets hebt bereikt, dan sta je heel anders voor je publiek dan dat je al met vrijwel geen inspanning hebt gescoord. Circus blijft klassiek amusement. Dat het in onze dag is afgezwakt, komt omdat de jongelui er niet meer zo voor willen werken. Het gaat allemaal te snel in deze tijd, de roem komt ze tegenwoordig te snel tegemoet. Helaas vallen ze ook weer sneller terug. Goede strategen worden ook schaars in deze tijd.

Rusland en China kennen fantastische circusscholen. Daar speelt men nog circus volgens de klassieke beginselen. Hier is de liefde voor het vak niet verflauwd. Ik heb ze van nabij meegemaakt, de mannen en de vrouwen van het Russische Staatscircus. Stuk voor stuk wereldnummers, maar wel doodgewone mensen, die dag in dag uit opnieuw in de piste staan om de kleine truc die gisteravond niet zo lekker ging, nog maar eens goed over te doen, of om opnieuw te zoeken naar andere mogelijkheden. Ik heb meerdere malen de beroemde clown Popov ontmoet, of zijn opvolger Andrej Nicolajev. Altijd opnieuw treft mij hun eenvoud. De wijze waarop zij opgaan in hun vak en het grote respect dat zij koesteren voor het 'hooggeacht publiek'. ■

Toon Hermans fragment uit *Verhalen uit mijn leven*
Uitgave: De Fontein, Baarn

Met vriendelijke toestemming van de Stichting Toon Hermans mochten wij deze prachtige woorden gebruiken voor de promotie van het Jaar van het Circus.

'Oh... die mooie circusmeisjes spreken mij geweldig aan, 'k kan het niet in woorden zeggen, wat hebben ze met mij gedaan?'

Die machtig mooie circusmeisjes, in schitter-flitter-goudbrokaat, die circustent... en kleine wereld, die midden in de onze staat.

Altijd denk ik bij m'n eigen, als ik mij weer in 't circus stort, het ergste wat me kan gebeuren is dat ik ooit volwassen word.

Toon Hermans
uit: *Vandaag is de dag*

Unieke circusgebeurtenis

TEKST ARTHUR HOFMEESTER | FOTO'S JAN STADS, JOKE SCHOT

Het Nationaal Circus Festival in Utrecht was in meerdere opzichten een bijzondere circusgebeurtenis. Nimmer was de samenwerking tussen een groot aantal Nederlandse circusdirecties zo hecht als bij de deelname aan de cavalcade en het beschikbaar stellen van materieel, artiesten en medewerkers.

Ongekend was ook de mix van optredens van jeugdcircusartiesten en professionele circusartiesten in wisselende programma's. Die korte voorstellingen, exposities en de vele informatiestands maakten van dit circusevenement een soort Uitmarkt. En dat alles op 1 april in een half dozijn circustenten in een kaal park, dat bleekte in de voorjaarszon.

Cavalcade

Om één uur precies nodigde Chef de Cavalcade Adri Lammers acteur Aart Staartjes uit het startschot te geven voor deze historische cavalcade door het centrum van Utrecht. Voorop als ware herauten agenten te paard. Vriendelijke dienders op mountainbikes begeleidden de wonderlijke stoet maar al te graag

door de binnenstad en een motorpolicist hield met barse gebaren het verkeer tegen. Het publiek vergaapte zich soms rijen dik aan het ongewone schouwspel van clowns, éénwielers, steltlopers, paarden, oude woonwagens, circsmuzikanten en veel circuswagens en nog veel meer circusartiesten.

De vele deelnemers aan de optocht en zeker de diverse circusdirecteuren genoten eveneens zichtbaar. Rob Ronday gaf aan de kop van de stoet in zijn trein het tempo aan, Hans Martens liep erbij alsof hij dagelijks met parades door hoofdsteden trekt, Alberto Althoff met vrouw en kind in de buggy wandelden gezellig tussen de wagens, Maurice Veldkamp bezag de menigte vanuit een erg hoge

DAF-truck en winterdirecteur Gerrit Reus zat voor zich uit te dromen in een oude Mercedestrekker die een strak gerestaureerde woonwagen trok.

Ook de toeschouwers aan de kant van de weg vonden het prachtig. Honderden digi-camera's hebben die vreemde vogels vastgelegd. Middenstanders kwamen uit hun winkels gesneld en stadsbussen staakten de reguliere dienstregeling. Slechts een stuk of tien vermomde kijkers lieten luidkeels blijken niet van circus te houden en verwensten de optochters dat ze dierenleed veroorzaken.

Nationaal Circus Festival

Eeuwen terug ontdekte P.T. Barnum het Bandwagon-effect. Een tetterende fanfare

en een circusstoet trekken het volk naar het circusterrein. In Utrecht is bewezen dat anno nu dit eenvoudige, maar door overheidsbemoediging nauwelijks nog uit te voeren marketingmiddel, uitstekend werkt. Als met een magneet werden de bezoekers meegezogen naar het Griftpark waar in twee circustenten gratis circusvoorstellingen werden gegeven.

Publieksparticipatie was ook mogelijk in een paar tenten met workshops van jeugdcircussen Jopie, Santelli, Rotjeknor, Elleboog, Poehaa en Nevermind. En er was een grote tent met onder andere infostands van de deelnemende circussen, foto's van Jan Drost en Heinz Baudert, kunst van Tis Ernst en de geschiedenis van Circus Mikkenie.

Samenwerking tussen de verschillende circusvormen

Veel kinderen en ook de ouders zelf natuurlijk probeerden zich staande te houden op circusattributen of wilden eindelijk eens van die jongleerkegels opvangen. Vaak bleek het lastiger dan gedacht, maar het plezier was er niet minder om. Maar het drukst was het toch in en rond de chapiteaus van circus Rigolo en circus Fantasia. Floormanagement Eveline Alders van Circomundo moest ter plekke ad hoc programma's van een half uur samenstellen met artiesten van de jeugdcircussen en de 'echte' grote circussen.

Dick Hoezee spreekstalmeesterde vlot gebekt in zijn eigen Rigolotent onder meer de clowns Joffri & Kladza, Marina Yakubova met hoelahoeps en de Bucuresti's met een enerverend nummer touwtjespringen van het Magic Circus. Deze artiesten en de opvouwbare Berkin Bolato van circus Herman Renz wisselden met artiesten van jeugdcircus Rotjeknor uit Rotterdam. Die presenteerden groepsjonglages, menselijke piramides, adagioacrobatiek en een balansact. Ach, nog even 'gewoon doorgaan' en ze kunnen zo naar een professioneel circus. Van Cirque Magnifique kwam een poëtische act met stoelenbalans onder begeleiding van muzikanten met een xylofoon, viool en accordeon. De rest liet zich ondersteunen met muziek van bandjes en CD en tot verbazing van Dick Hoezee werd er niet gerepeteerd. Maar in het Jaar van het Circus moet dat kunnen.

Pisteredacteur Dick H. Vrieling was gastsprekstalmeester in het knusse

Voor meer foto's: www.jaarvanhetcircus.nl

chapiteau van Kitty Hagens circus Fantasia. Deze Dick droeg een smoking en ging met gevoel voor het metier op de meer klassieke spreekstalmeesterstour. Ook deze manier van presenteren bewees dat publiek of artiest af en toe een duwtje nodig hebben. Hij vroeg aandacht voor Kitty en haar Gilberto met hun spectaculaire wildwest-show, waarbij de vervaarlijke messen zeer dicht bij het levend doel terecht kwamen. Circus-schouw de Hoogte, die al enkele profs heeft afgeleverd, liet een wervelende charivari zien met verrichtingen op het slappe koord, hoela-hoep, diabolo en een vuurspuwer en alles in knap eigentijdse kostuums. Jeugdcircus Nevermind verbaasde met rappers op de éénwielers en de ensemblenummers van Poehaa en Elleboog mochten er ook zijn. Hier en daar was het nog wat 'kakkeleke', maar ach, het plezier om mee te doen was groot.

Het werd een interessante ratjetoe van klassiek circus, variété, jeugdcircus en 'nouveau cirque' rijk beloond door het uitgelaten publiek.

Jaar van het Circus

Op de afterparty voor medewerkers en VIP's in de chique tent van Casablanca Variété van Wim Peeters speelde de harde kern van het Circus Royal Orkest met meeslepende solo's van Joop Teuteberg op trompet en de uiterst getalenteerde Angelo Boltini op saxofoon. Het was het slot van een heel geslaagd circusfestijn waar een paar noeste werkers als Ineke Strouken, Arie Oudenes, Adri Lammers, Marcel Bergema, Eveline Alders en Fleur de Kler met voldoening op kunnen terugzien.

In oktober vinden de volgende grote circusevenementen plaats in het kader van het Jaar van het Circus. Dat het daar in Utrecht uiteindelijk ook om ging, was voor de buitenwereld nog onvoldoende zichtbaar en is een gemiste kans. Maar ja, je organiseert niet iedere dag een optocht met een lengte van anderhalve kilometer voor 350 circusartiesten, dertig wagens en ruim twintig paarden naar een park met een half dozijn chapiteaus, waar meer dan 15.000 bezoekers op afkomen. ■

Aart Staartjes gaf het startschot voor de parade.

Job Lijfering met zijn Afrika-outfit en tijger Grismo.

Circus was voor Job, geboren in 1952, in eerste instantie geen keuze. 'Mijn vader en moeder werkten allebei in het circus. Mijn vader had een dierenpotpourri met geiten, paarden en pony's. Later had hij een eigen circus. Circus Tosca, dat was in de jaren zestig', zegt hij. 'Mijn moeder was Mimi Akkerman, zus van Toni Boltini.' Lijfering stond al jong in de piste. Zijn eerste optreden was bij het Belgische circus De Jonghe en hij was toen negen of tien jaar oud. Hij trad op als clown en dwerg.

Rijdende ezel

Job had vanaf jonge leeftijd interesse in dieren. Zijn eerste dierenact in 1962 presenteerde hij op elfjarige leeftijd bij Circus Ringling Brothers Barnum and Bailey in Parijs. Dat was een nummer dat 'de rijdende ezel' heette. Het publiek werd uitgenodigd om op een ezel te rijden, die ze dan pardoes afwierp. Op het eind reed Job achterstevoren de piste uit. Toen zijn ouders scheidden, is hij met zijn vader in Groningen gaan wonen. Na het overlijden van zijn vader in 1969 tekende hij voor vijf jaar militaire dienst, maar na anderhalf jaar wist hij met hulp van Toni Boltini al weer in het circus terug te keren. Hij heeft toen onder andere als acrobaat opgetreden in het trio de Rainers.

Tijgers zijn prachtige dieren

Maar Job wilde eigenlijk maar een ding: dompteur worden. Maar hoe doe je dat? 'Je begint met dieren verzorgen. Eerst gratis en als je het goed doet, betaald. Eerst makkelijke dieren, zoals paarden en tenslotte ga je roofdieren verzorgen.' Bij Circus Boltini assisteerde hij zijn oom dompteur, Bubi Althoff.

Al sinds zijn jeugd was hij gefascineerd door roofdieren en met name tijgers. 'Het zijn gewoon de mooiste dieren die ik ken', zegt hij resoluut. 'Het zijn ook geen kuddedieren, zoals paarden en leeuwen. Mijn tijgers hebben ook allemaal een naam: Boris, Iwan, Grismo en Bombay.' De laatste wordt liefkozend 'Bombientje' genoemd. Ze is de jongste en heeft nog moeite met optreden in de Rijnhal, omdat ze die niet gewend is. Bij

de training vanmorgen in de lege hal wilde ze niet naar de piste komen. Lijfering zat op een postament te wachten. De andere drie tijgers lagen op hun gemak in de kooi.

Lijfering laat de tijgers naast elkaar liggen op het zaagsel en op de postamenten plaats nemen. Ze krijgen brokken vlees als beloning. Na de oefening verdwijnen de tijgers weer naar de buitenkooi. Job pakt een schep en verwijderd de tijgerpoep uit de piste. De kooi wordt in een paar minuten afgebroken en op een verwijdbare kar gezet. 'Vanmiddag proberen we het gewoon weer', zegt hij rustig.

Bombay heeft hij van een neef gekregen. 'Die kon er niets mee. Ik heb hem opgenomen, want ik vond het zielig. Mijn neef dacht dat het een mannetje was, vandaar die naam. Maar Trudy ontdekte dat het een vrouwtje was. Het heeft een jaar geduurd voordat ik bij haar in de buurt mocht komen. Nu trouwt ze me en wil voor me werken, maar de Rijnhal is onbekend en dan durft ze niet. Muziek, licht en publiek zijn veel minder van invloed, daar zijn ze wel aan gewend. Als je met een circus meereist is de aanpassing aan de tent de grootste hindernis om een nummer goed te kunnen brengen. Als ze gewend zijn, gaat de rest eigenlijk vanzelf', zegt Job droog.

Hoe word je dompteur

Lijfering spreekt nu uit ervaring, maar het was niet eenvoudig om dompteur te worden. Het heeft er enige tijd zelfs naar uitgezien dat Lijfering een managementfunctie zou krijgen in het Circus Boswell Wilkie. Hij leefde samen met de dochter van de directeur en was bedrijfsleider in dit Zuid-Afrikaanse circus. Zijn schoonvader zag liever dat hij niet teveel artiest zou worden. Met name zijn liefde voor roofdieren was riskant. 'Ik verzorgde de dieren van het circus en was de assistent van de dompteur Hans Dieter Mück.'

'Ik kende de dieren goed en stond ook met hem in de kooi bij het oefenen. Maar ik gaf geen optredens. Totdat een leeuw uit de groep de hand van de dompteur pakte.' Lijfering schildert het

beeld. 'In de act zegt hij op een gegeven moment 'Ho' tegen die leeuw. Daarbij houdt hij zijn hand in de lucht voor de leeuw. Om hem te laten brullen. Op de fatale dag brult hij niet, maar pakt de hand. Het was geen ernstige blessure, maar de dompteur kon drie weken niet optreden. Ik mocht het toen overnemen.' Hij had het nummer zo vaak gezien en de dieren kenden hem goed, dus echt benauwd was Job niet. Het was de eerste keer dat Lijfering als dompteur optrad. Het gedeelte met het tegenhouden van de leeuw liet hij vervallen, maar hij had wel de smaak te pakken. Dit was wat hij wilde. Na herstel nam Mück het nummer weer over, maar nog geen zeven weken later herhaalde de leeuw zijn actie. De dompteur had er geen blijvende gevolgen van en woont op dit moment in Wuppertal. Job kon niet meer terug, toen hij voor de tweede keer het nummer van Mück met vier leeuwen had overgenomen. Dompteur wilde hij zijn!

Wederzijds vertrouwen is het allerbelangrijkst bij het werken met dieren.

'Maar ja, je kreeg nergens een kans. Ik kon wel verzorger worden bij elke dompteur, maar niemand leerde je eigenlijk wat. Ze waren allemaal bang voor concurrentie. Je moest altijd maar kijken. Kijken wat ze doen. En zo heb ik het ook geleerd. Er is eigenlijk niemand die me wat geleerd heeft.' Maar zegt Lijfering laconiek: 'Het is eigenlijk heel simpel. Als je een dier aanvoelt, kun je ieder dier dresser. Je hebt natuurlijk wat trucjes, maar dieren zeggen zelf wat je wel of niet kunt doen. Of dat nou roofdieren zijn of olifanten.'

Vijftien tijgers

Na drie jaar werken in Zuid-Afrika kwam onverwacht een telefoontje van Toni Boltini. Of hij dompteur wilde worden van zijn tijgers. Dit was de grote kans. In die tijd (1978) was het gebruikelijk dat het circus dieren kocht en het optreden liet verzorgen door dompteurs. De menagerie met paarden, olifanten en

dergelijke waren eigendom van de directeur. Job kon dus instappen zonder te hoeven investeren. Boltini had vijftien jonge halfgedresseerde tijgers gekocht in Engeland. Tussen de acht maanden en twee jaar waren de dieren. Boltini had ook een leermeester in dienst genomen die Job Lijfering en Peter Horst, een ander aanstormend talent, tot dompteurs moest opleiden. In het winterkwartier in Vught trainde Job met de tijgers en Horst met de vijf leeuwen onder leiding van de oude Carl Fischer. Job was niet helemaal gelukkig met zijn leermeester. 'Hij wilde mij dingen laten doen die niet kunnen met tijgers.' Gelukkig had hij genoeg ervaring om dat te ondervangen.

Hoe zag dat eerste nummer er uit? Uit het hoofd noemt Job de onderdelen op: tegen de kooi staan, op een rijtje liggen, van het ene postament over het andere postament springen, over een balk lopen en door een hoepel springen. De tijgers

sprongen niet door hoepels met vuur. Waarom niet? 'Dat vind ik niks', zegt Lijfering zonder aarzeling. 'Dat is een persoonlijke voorkeur.' Hij vindt dat ook geen topprestatie. 'Ik had later een tijger, Gita, die liep in een reuzenrad. De enige in de wereld die dat ooit gedaan heeft. Daar ben ik trots op.'

Eigen groep dieren

Hij besloot zijn eigen groep te beginnen met zijn vrouw die hij toen net had leren kennen. 'In 1979 kochten wij de eerste drie tijgers', zegt Trudy. Het jaar daarop zijn er nog vier gekocht. Job dresseerde de tijgers zelf en kreeg daarbij hulp van zijn vrouw. Trudy Martens was opgegroeid tussen de dieren. 'Ze komt uit de school van Klant', zegt Lijfering. Klant was een dierendresseur en zijn moeder was hertrouwd met Carl Hagenbeck. Op de Couwberg had Klant een dierentuin waar dieren gedresseerd werden voor het circus. Steeds meer circussen gingen er

Job Lijfering

DE LAATSTE DOMPTEUR VAN NEDERLAND

TEKST PIET DE BOER | FOTO'S PIET HEIN OUT

Job Lijfering heeft de eerste training achter de rug in het kerstcircus in de Rijnhal in Arnhem. Met zijn vrouw Trudy zitten we in de caravan pal naast de tijgers. In de huiskamer hangen foto's aan de wand van lievelingstijger Myra. Job praat vrijuit over zijn leven in het circus. Zijn ogen stralen als hij spreekt over zijn groep van zeven tijgers, waarmee hij in alle grote circussen stond.

Job Lijfering is de laatste Nederlandse dompteur.

toe over geen eigen dieren meer te kopen en onderhouden, maar dat over te laten aan de dompteurs zelf. In 1981 zijn ze begonnen met hun eigen groep te werken, herinnert Trudy zich. De groep van zeven tijgers zou tot het eind van de jaren negentig in alle grote circussen optreden. Onder andere bij Krone en het Zwitserse circus Knie. Daar was hij twee jaar een vast onderdeel van het programma. Maar de mooiste tijd was volgens Job in Frankrijk bij Circus Anny Fratellini. Lijfering trad daar op in een herkenbare rode jas en gouden laarzen. De jas is een dierbare herinnering. Die heeft hij laten maken bij een speciale circuskleermaakster in Parijs. 'Nu hangt de jas in de kast, maar ik heb tegen Trudy gezegd, dat als ik kom te overlijden, ik in dat pak begraven wil worden.'

De eerste tijger was Myra

Na terugkomst van een seizoen bij Medrano ging hij in engagement bij het Staatscircus van Moskou van zijn halfbroer Hans Martens. De tijgers van de oorspronkelijke groep gingen langzamerhand van ouderdom dood. Zijn oudste tijger was Myra, die is 22 jaar geworden. 'Die moest ik laten inslapen. Hij kon echt niet meer. Het dier was oud, kreeg doorligplekken en ik moest hem

met de hand voeren.' Het was de eerste tijger die Job zelf gekocht had. Hij was de eerste en laatste tijger van de oorspronkelijke groep.

Bij het Staatscircus van Moskou werkt Lijfering met vier tijgers en draagt hij tijdens het optreden ook een ander kostuum. Een soort safarilook met hoed en beige-bruin kostuum. Het typeert de veranderende smaak van het publiek. Dit vinden de mensen vriendelijker. Het nummer moet laten zien dat mens en dier samenwerken en samen een nummer maken. De tijgers over de kop aaien of een schouderklopje geven, dat waarderen mensen in het hedendaagse circus.

Zachte dressuur

Het zijn voorbeelden uit de school van de zogenaamde tamme of zachte dressuur. Een manier van dresseren die Lijfering zijn hele carrière heeft aangehangen. In de act die hij tegenwoordig heeft bij het Staatscircus, laat hij tijger Grismo een stukje vlees uit de mond eten. 'Ik zie voor de voorstelling al hoe Grismo zich voelt. Je ziet het ook aan de oren. Als hij chagrijnig is, dan doe ik dat onderdeel gewoon niet. Dat kun je als dompteur nu zelf beslissen. Daardoor gebeuren er ook minder ongelukken. Toen de dieren van de directies waren, moest je het gewoon doen.' Elke tijger is ook anders en heeft een eigen karakter, volgens Lijfering. De een leert snel de andere bijna niets. 'Grismo heeft mij geleerd dat hij niet door een hoepel wil springen, maar er doorheen loopt. Dat heb ik er dan ook in gelaten. Dat is een aangepaste truc, alleen voor hem. En Bombientje springt graag op haar achterpoten naar me toe, ook dat is een top-attractie.' Toch is het leren van trucs niet het moeilijkste of het belangrijkste. 'Je moet ze vertrouwen geven en de dieren moeten jou vertrouwen.' Van de groep die hij nu heeft, zijn Boris en Iwan het langst bij hem. 'Die gaan zo met me mee de piste in. Maar de twee andere tijgers zijn veel minder gewend.'

Laatste Nederlandse dompteur

Job is sinds vier jaar aan het afbouwen. 'Ik wil meer vrijheid', zegt hij. 'Je zou

zeggen dat ik die dieren gevangen houd, maar die dieren houden mij ook gevangen. Bovendien speelt de leeftijd een rol. Het werk van een dompteur is zwaar. Als je al kijkt wat ik mee moet nemen: een buitenwagen, kooi, vrieswagen met vlees enzovoort. Bovendien is na de val van de muur de markt overspoeld met artiesten uit het oostblok en kan ik soms moeilijk aan vlees komen. Ik heb 250 kilo in de week nodig voor vier dieren. Dat is een hele koe. Als ik jonger was geweest, had ik natuurlijk voor een plaats gevochten, maar nu... Ik ben 53 en wil langzaam stoppen.'

'Ik ben de laatste Nederlandse dompteur. Wim Vos is in een dierentuin gaan werken in Bangkok en Henk Luijckx is twee jaar geleden met pensioen gegaan.' Lijfering heeft geen leerlingen die hem kunnen opvolgen. 'Wel gehad', glimlacht hij. 'Die vonden het vooruitzicht om in de piste te staan met tijgers fantastisch, maar onderschatten al het werk dat er bij komt kijken. Het is nooit wat geworden.'

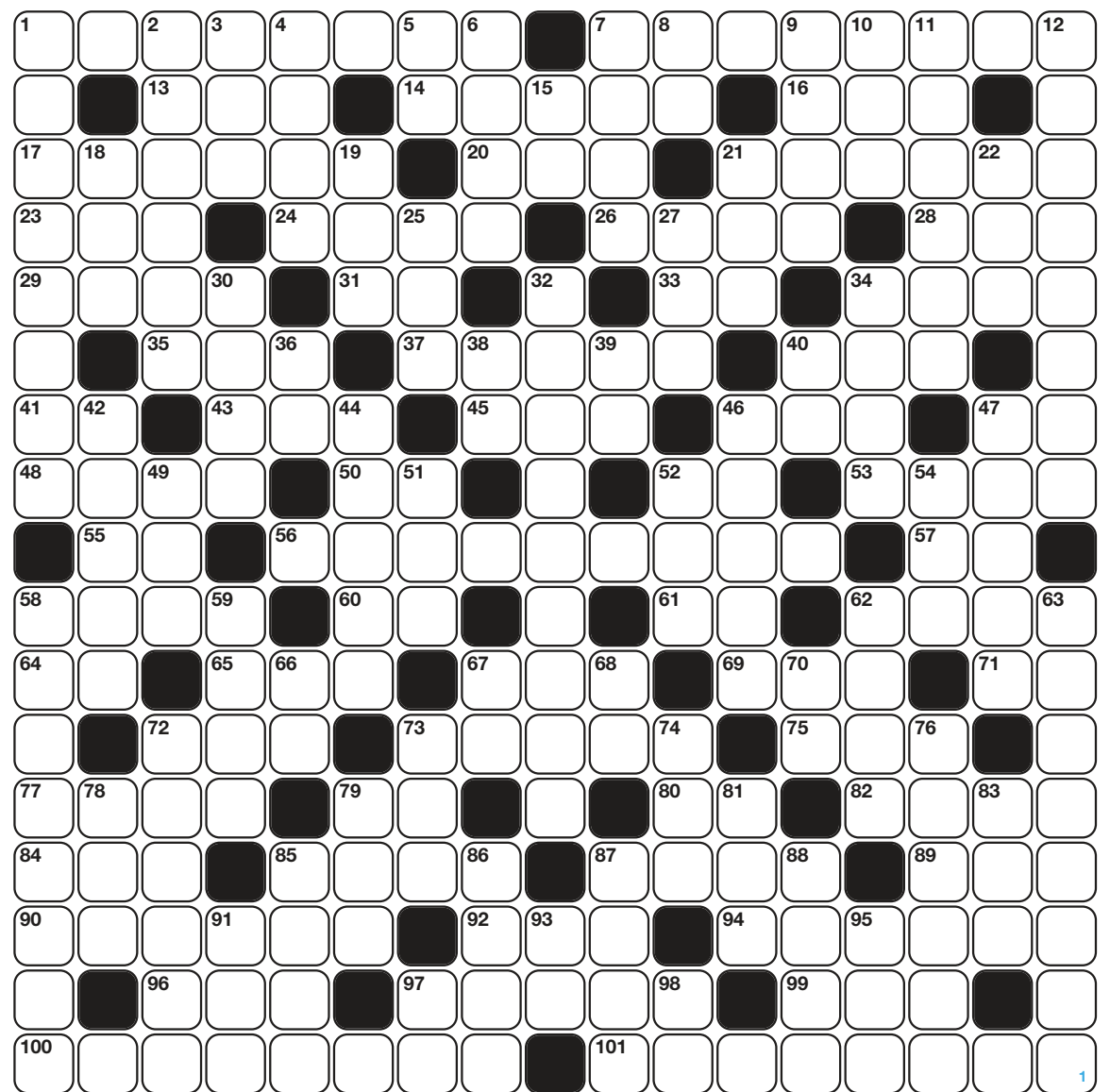
Vlees

De verzorging kost heel veel tijd. Je moet steeds vindingrijker worden om aan vlees te komen. Job heeft weliswaar een ontheffing en kan tegen een aangepast tarief vlees kopen, maar onderling iets regelen met een slager is er niet meer bij. Er zijn allemaal regeltjes voor. Als het te geel of te plakkerig is, wordt het vlees al snel naar de destructie gebracht. Met de gekke koeienziekte moest je maar zien hoe je de dieren te eten gaf. De dieren hebben toen kippen moeten eten. Rundvlees is het beste voor de tijgers, want dat is het meest natuurlijke. Dat moet de dompteur zelf snijden, hakken en in stukken zagen. Bovendien moet alles gekoeld worden.

Het beroep van dompteur of dieren-trainer wordt daardoor lastiger en onaantrekkelijker voor nieuwe circusartiesten. Triest vindt Job het niet. Zo is het nou eenmaal. Vanmiddag is er nog een training. Als dat goed gaat, kan de dag niet meer stuk voor Lijfering. Maar daarvoor moet hij nog even naar Hilversum om een vrieswagen op te halen bij het andere kerstcircus van Martens. ■

PUZZEL

TEKST AD VAN DUN

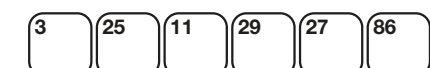

Horizontaal

1. plaatje waarmee op de snaren van een gitaar getokkeld wordt; 7. het verleden (geschiedschrijving); 13. oceaan; 14. woonvertrek; 16. garde; 17. (auto)brandstof; 20. mannelijk dier; 21. zeemacht; 23. doorschijnend (ijl); 24. langwerpig gevlochten vistuig; 26. deel van hand; 28. hemellichaam; 29. paardenhaar als vulstof; 31. selenium (scheik. afk.); 33. godsdienst (afk.); 34. ver (in samenstelling); 35. hoogste gedeelte van een dak; 37. kanselrede; 40. schrijfgerei; 41. rijksoverheid (afk.); 43. eveneens; 45. meisjesnaam; 46. het vaste land (oever); 47. de onbekende (Lat. afk.); 48. huidverharding; 50. int. vliegtuigkenteken België; 52. zijn eerwaarde (afk.); 53. twaalf dozijn; 55. voortgezette opleiding (afk.); 56. missionaris (evangelieverkondiger); 57. in opdracht (afk.); 58. boomsoort; 60. tege-moetkoming studiekosten (afk.); 61. neon (scheik. afk.); 62. gemeente op het platteland; 64. regeringsreglement (afk.); 65. vordering; 67. boomsoort; 69. gevangenis; 71. muzieknoot; 72. open plek in een bos; 73. plaats in Limburg; 75. reuzenslang; 77. bladader; 79. onmeetbaar getal; 80. ordedienst (afk.); 82. deel; 84. bladgroente; 85. onvriendelijk (vinnig); 87. verpakking voor conserveren; 89. ontkenning; 90. verhoging in een schouwburg (podium); 92. voor (in samenstelling); 94. mond van een vuurspuwende berg; 96. Europese rekeneenheid (afk.); 97. zuidvrucht; 99. bid (Lat.); 100. koudvuur; 101. folteren (geselen).

Verticaal

1. voetverzorgster; 2. vrouwelijk lastdier; 3. comparative education society (afk.); 4. wijffe van de hond; 5. United Kingdom (afk.); 6. jongensnaam; 7. kledingstuk; 8. titel (afk.); 9. openbaar vervoermiddel; 10. gehoororgaan; 11. toeren (trekken); 12. alsmede (tevens); 15. familielid; 18. Europeaan; 19. strik (strop); 21. brood van fijn roggemeel; 22. zandheuvel (duin); 25. boomsoort; 27. plaats aan het IJsselmeer; 30. boomvrucht; 32. iemand die van zijn kapitaal leeft; 34. nakomeling; 36. boksterm (afk.); 38. rondhout; 39. boomsoort; 40. familielid; 42. rivierkant; 44. rijtuig; 46. plaats in Oostenrijk; 47. windrichting; 49. vod; 51. gewicht; 52. animo (trek); 54. plaats in Brazilië (afk.); 58. verlangen naar de paring (van dieren); 59. inkeping (snede); 62. lekkernij; 63. plaatsen (hun plaatsen aanwijzen); 66. dierengeluid; 67. rivier in Friesland; 68. krypton (scheik. afk.); 70. rivier in Rusland; 72. oogvocht (mv); 73. kleur van het volle licht; 74. kinderspeelgoed; 76. hoeveelheid; 78. electric light orchestra (afk.); 79. medicijn; 81. corpulent; 83. hertensoort; 85. roofdier; 86. twee of meer voorgespannen trekdieren; 87. luide doffe knal; 88. bouwvallige woning; 91. ernstig; 93. reverendus dominus (afk.); 95. vlaktemaat; 97. lidwoord; 98. muzieknoot.

Paarden, clowns en koorddansers

TEKST PIET DE BOER | ILLUSTRATIES KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Het Nederlandse circus heeft een eigen geschiedenis. Het circus in ons land is begonnen op de kermis en heeft als basis het koorddansen en de acrobatiek. Later zouden de paardenummers belangrijk worden. Nederlandse circussen kenmerken zich door kleinschaligheid en zijn altijd beïnvloed door grote buitenlandse circussen. Van Parijs en Londen in de negentiende eeuw tot het Canadese Cirque du Soleil in de eenentwintigste eeuw.

Het idee om kermisattracties als koorddansers, sterke man, en paarden-acrobaten in één voorstelling bij elkaar te zetten komt uit Engeland. Dragonder Philip Astley gaf in zijn New British Riding School paardrijles aan rijke Londenaren die hoge school rijden wilden leren, net als de adel, de stand waar cultureel tegenop gekeken werd. Astley heeft verbaasd veel invloed gehad op de vormgeving van het circus. Hij is de uitvinder van de piste, de ronde arena waarbinnen de artiesten optreden. Astley ontdekte dat trucs op een rug van een dravend paard het beste lukten in een cirkel met een doorsnede van dertien meter. Nog steeds is deze diameter in veel circussen de standaardmaat.

Astley combineerde de rijsschool met voorstellingen waar hij paardenum-

mers, koorddansers en komieken liet optreden. De eerste circusvoorstelling waar deze verschillende disciplines in één voorstelling optraden, vond plaats in 1770. Astley trok door Engeland met zijn circus en naar het buitenland. In Frankrijk gaf hij in 1772 zijn eerste voorstelling. Via het zuiden kwam het circus naar Nederland, dat sinds 1795 onder Franse heerschappij stond.

Eerste Nederlandse circus

Pieter Magito en Lion Kinsbergen waren de eerste circusdirecteuren in Nederland. Magito was waarschijnlijk al meer dan tachtig jaar toen hij een circusprogramma samenstelde. Magito had geen militaire paardenachtergrond, zoals Astley. Hij was koorddanser en balanceerde op het slappe koord met klompen aan en op Friese doorlopers. In een krantenartikel uit 1788 wordt zijn act omschreven: 'Hy zal onder andere met twee personen aan zyn been gebonden en schaatzen aan, ongelooflyke sprongen, konsten en exercitien executeeren, zyn zoon als paillas (...) op het koord.' Magito was een kermisartiest en de historie van het Nederlandse circus begint dan ook op de kermis. In 1796 gaf hij in zijn kermisbarak de eerste circusvoorstelling in Delft.

Circus heeft een boeiende geschiedenis.

Lion Kinsbergen (1750-1813) kwam uit een artiesten familie met een joodse achtergrond. Hij nam het circusgebouw van Magito over in 1798. Uit een aanplakbiljet van 13 juli dat jaar weten we

waar-mee 'Leon' het publiek in de barak lokte. Prominent op het aanplakbiljet staan de koorddansers, de grote publiekstrekkers. Zij staan in dikke chocoladeletters aangekondigd. Het programma begint met de koorddansers, die dansen en springen op muziek met en zonder balanceerstok. Er is ook een clown: 'ten zesden, zal Paillas de Rol Comique op de koord spelen'.

Paardrijders waren een nieuwigheid in het circus van Kinsbergen. Hij wilde zo wedijveren met de Franse circussen, waar de paardenummers de hoofdacts vormden. De terminologie van het programma is Frans, omdat het Franse circus in die tijd toonaangevend was en veel circussen in Nederland uit Frankrijk kwamen. Zo werden de artiesten Burgers genoemd onder invloed van de Franse revolutie. Ook de naam van dit spektakel nam een Franse naam aan.

Cirque of Circus

De paardenspellen hernoemden zich tot *Cirque* of *Circus*, in navolging van het toen beroemde Cirque Olympique in Parijs. Eigenaar was Franconi, de opvolger van Astley. In Frankrijk en Engeland traden circussen op in echte gebouwen,

Circusinterieur uit *Gouverneurs Prentenboek* van rond 1875. In de piste acrobaten te paard en daarboven een trapeze-artiest.

deze
theatrale
circusvoor-
stellingen aan
belang afnemen
en in zekere zin met
de komst van het 'nieuwe
circus' aan het eind van
de twintigste eeuw weer
opnieuw belangrijk worden.

Stedelijk vermaak

Circus vormde de perfecte ontsnapping uit de dagelijkse werkelijkheid. Circus zorgde voor verbazing en verwondering met paardendressuur, acrobatiek en koorddansacts. De groeiende populariteit van het circus kan te maken hebben met de striktere regelmaat van het dagelijks leven in de industrialiserende Europese landen. Circus had een ventiefunctie net als de stedelijke kermis. Maar ook de politieke omstandigheden speelden een rol. Daardoor zou na 1840 het belang van de Franse circussen afnemen en zouden de Duitse circussen de toon steeds meer gaan zetten.

De voorstellingen in het midden van de negentiende eeuw waren eenvoudig naar hedendaagse maatstaven, maar hadden toch al een zeker niveau. In het *Nieuw Nederlands Magazijn* van 1848 staat een beschrijving van een voorstelling van het

die de vorm hadden van een amfiteater. In Nederland zou het tot het eind van de negentiende eeuw duren, voordat er vaste circusgebouwen kwamen in Amsterdam en Scheveningen. Het Nederlandse circus reisde tot die tijd met de kermis mee. Daar waren de voorstellingen van Jean Baptiste Loisset en van de Gentenaar Frans Erasmus, artiestennaam Blondin, de topattracties. Circus en kermis waren nog met elkaar verbonden.

In de circusvoorstellingen was veel aandacht voor mime- en ballet. Ballerina's vertoonden danspassen rondrijdend op paarden en er werden hele theaterstukken voor paarden opgevoerd in de piste. Historische gebeurtenissen als 'De verovering van Constantine', 'De val van Missolonghi' en 'de dood der Grieken' en literaire verhalen als 'Mazeppa' werden in het circus nagespeeld. Mazeppa was een tragisch liefdesverhaal gebaseerd op een Russisch volksverhaal, dat in de bewerking van de engelse dichter Byron beroemd is geworden. In de negentiende eeuw zouden

Circusnummers op de kermis. Van boven naar beneden: jongleur, kunstmakers of acrobaten, koorddanser en dierent of beestenspel. Uit: Wat er op de kermis te zien is (Groningen 1848), litho's van C. Roth naar tekeningen van Johann Friedrich Schlotterbeck.

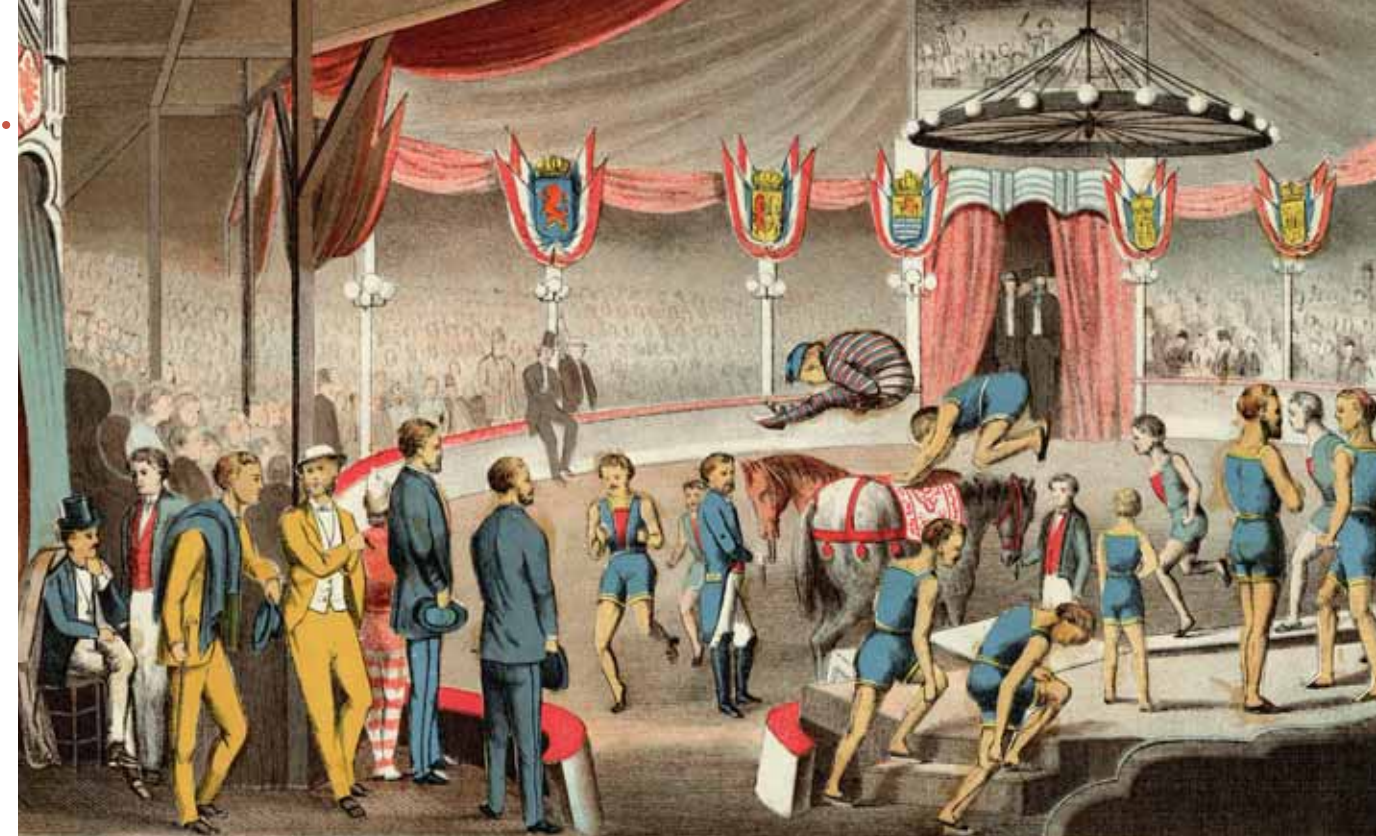
Duits-Franse Circus Wollschläger. Het tekent de overgang in het midden van de negentiende eeuw. De paardennummers zijn de belangrijkste nummers van het Duitse circus geworden, dat qua niveau uitsteeg boven zijn voorgangers Blondin (Gent) en Loisset (Frankrijk). De schrijver geeft hoog op van de 'exercice incomparables' van Leonard die rijdend op twee paarden door hoepels sprong. 'De hengst Zampa en het apporteurpaard Alceste verrigten wonderen, en het schoolpaard Brilliant door mad. Wollschläger bereiden, munt uit in de Engelschen rijsschool.' Carré is ook van de partij met de hengst Nelson. Deze 'fraaije op tekens uitgevoerde dressuur' bestaat er onder andere uit dat het paard vlaggen en vaandels naar Carré brengt. Die, dat moet de recensent van het hart, af en toe aan hoofd, armen en hals blijven hangen.

Nederlands Circusbedrijf Familie Blanus

Het Nederlandse circus speelde een bescheiden rol, al kende het wel kleurrijke figuren. Een van de oudste Nederlandse circusbedrijven is dat van de joodse familie Blanus. Blanus was een klein circus, dat vooral in Nederland rondreisde. Het was vaste gast op de kermis in Amsterdam. In 1853 verscheen een literaire beschrijving van zo'n voorstelling door J.J. Cremer over boer Gerrit Meeuwsen en zijn zoon Gijs.

'Jong!-Jong!-Jong! Dat waren de uitroepen die vader en zoon Meeuwsen om strijd deden hooren, toen de komieke Pias van Krassée naar het nokje van de tent klom, en daar allergeestigst! een kleermaker ging nabootsen. Jong!- Jong!- Jong! he' k nou ...! waren de uitvallen toen Blanus met zijn troep Russische, Italiaansche, Spaansche en Turksche paardenhelden en heldinnen, naar buiten kwam, en drievierde buiten vertoonde van 't geen er binnen gebeuren zou.'

Een 'schorre mannenstem' maakte het publiek warm om een kaartje te kopen. Eerste rang vijftig cent, tweede rang een kwartje en de goedkoopste zitplaatsen voor een dubbeltje. Er was een optreden van een ruiter die boven op 'een bruine

'In het paardenspel' afbeelding uit *Een nuttig en prettig boek voor kinderen* (Arnhem z.j.).

knol' stond en daarna een wit paard met een 'juffer' erop. Zij sprong, danste en draaide op de paardenrug. Daarna verscheen meneer Blanus verkleed als boer rijdend op een paard. Als boer reed hij te paard en al rijdend ontdeed hij zich van zijn boerenkleding en trad als soldaat op. Hij begon te exerceren 'krek as 't heurde'. De boeren worden bang als Blanus zijn geweer lijkt te laden en op vader Gerrit richt. Dan gooit de soldaat zijn pak uit en geweer weg en staat schijnbaar bloot in de piste. Dan wordt het de boeren echt te gortig door de 'zèjeloosheid'. En ze verlaten de tent.

Elk jaar bezoeken een miljoen mensen het circus.

Artiesten worden specialisten

In de tweede helft van de negentiende eeuw komt de nadruk te liggen op snelheid en sensatie. Paardennummers blijven wel de belangrijkste disciplines. Naast elkaar bestaan de hoge school, dressuur en acrobatiek te paard. Het hoge schoolnummer was een prestige act. Meestal deed de eigenaar van het circus dat of voerde de vrouw van de directeur dit nummer uit. Maar vooral de paardenacrobatiek was populair en bereikte aan het eind van de eeuw grote hoogte. Paardenacrobaten reden op de pisterand als ze hun trucs toonden.

Het programma bestond steeds vaker uit korte nummers. De opkomst van het variété was hier de oorzaak van. Circusartiesten gingen optreden in variététheaters met zangers en toneelspelers. Een goed nummer kon je zowel in de piste als op de bühne brengen. Dit betekende dat artiesten zich meer gingen specialiseren. Circusartiesten veranderden van alleskunnners steeds meer in specialisten in één discipline. Bij de acrobaten kon je onderscheiden: hand-op-hand equilibristen, perch acrobaten, contorsionisten (slangenmensen), antipodisten, ikariërs enzovoort. Bij de clowns kreeg je muzikale clowns, dressuurclowns en acrobatische clowns.

August en Pierrot

Bij het koorddansen was een technische vernieuwing de aanleiding tot grote verandering. De koorddanser op het staalraad werd een serieuze evenwichtskunstenaar, die acrobatische toeren op het strakke koord deed. Het slappe koord verdween uit het programma als serieuze act en werd alleen nog door paljassen en clowns opgevoerd.

Een belangrijke vernieuwing was het ontstaan van de August of 'domme clown' met de rode neus die altijd de klos was. Daar tegenover stond de Pierrot of harlequino. De deftige clown met zijn witte gezicht en lovertjespak. De voorlopers van deze clown moeten gezocht worden in het Italiaanse Commedia del Arte, de kermis hans-

worsten die op de balkons voor de tent grappen en grollen maakten, maar vooral in de pantomime artiesten uit Engeland. In de zogenaamde kerstpantomimes stond Joseph Grimaldi op eenzame hoogte. Grimaldi verkleedde en schminkte zich en was een soort slangenmens met een humoristisch nummer. Hij beeldde bijvoorbeeld dieren uit zoals een kikker.

Tamme dressuur

Nieuw was ook de presentatie van nummers met roofdieren zoals leeuwen en tijgers. Roofdieren kwamen al in het circus voor, maar de act hield niet meer in dan een tentoonstelling van de wilde

Koorddanser Pieter Magito was de eerste Nederlandse circusdirecteur.

Scènes uit de circusvoorstelling van Carré in Utrecht (tweede helft negentiende eeuw) met paarden-dressuur en -acrobatiek, een komisch olifantnummer, acrobaten en clowns. Afbeeldingen uit het kinderboek *Een avond bij Carré* door J.C.E.G. (Zaandijk z.j.).

natuur. Een leeuw werd in een kooi in de piste gereden en kreeg daar een kip of stuk vlees te eten. Een brullende leeuw toonde de kracht en wildheid van dit dier uit Afrika. Een bekende dompteur in die tijd was de Fransman Henri Martin die de voorloper zou worden van de tamme dressuur van Carl Hagenbeck. Die maakte school aan het einde van de negentiende eeuw en legde de basis voor de hedendaagse omgang met exotische dieren. De dompteur toonde hoe hij de leeuwen of tijgers onder controle had. De dieren moesten niet onderworpen worden, maar dier en mens waren tot op zekere hoogte gelijkwaardig. Later zou het respect tussen dier en mens steeds belangrijker worden. Tijgerdompteur Job Lijfering spreekt daarom van 'zachte dressuur'. Kenmerk van een nummer met tamme dressuur is de dompteur die een stukje vlees uit de mond laat eten door een roofdier. Of de dompteur die tussen zijn leeuwen en tijgers gaat liggen.

Roofdierennummers zijn kostbaar. In de negentiende eeuw waren de dieren dan ook het eigendom van de circusdirecteur. Hij verzorgde de groep dieren en trad met ze op of liet dat door een aange-stelde dompteur doen. Belangrijke circussen hadden daarom ook altijd veel dieren bij zich. Buiten de voorstellingen kon je de menagerie of dierentuin van het circus bezoeken. De menagerie zou zich later loskoppelen van het circus en een vaste plek krijgen in grote steden als Amsterdam en Rotterdam. Menageriehouders leverden de eerste collecties voor deze nieuwe vorm van stedelijk vermaak. Henri Martin (1793-1882), een roofdierentemmer, was de eerste directeur van de Rotterdamse Diergaarde aan het einde van de negentiende eeuw.

Kleine bedrijven

Veel circussen konden zich de luxe van grote dierenacts niet permitteren. Zij brachten wel nummers met dieren, maar dan minder imposant. Men trad bijvoorbeeld op met huiskatten in plaats van tijgers en leeuwen. De trainer imiteerde of persifleerde daarmee de grote roofdierennummers. De katten spron-

gen door een hoepel met duiven en balanceerden op een balk. De paarden-nummers werden hier door pony's uitgevoerd. Maar ook andere huisdieren' verschenen in de piste, zoals ganzen, geiten en varkens. Het publiek voor deze kleine circussen bestond vaak uit bewoners van het platteland. Het kende de dieren uit hun dagelijks leven. De aantrekkelijkheid school in het gewone, dat tot magische prestaties in staat bleek.

Circus Carré

Nederlands bekendste circus uit de negentiende eeuw is Carré. Het circus-paleis aan de Amstel is daar een herinnering aan. Toch begon ook de carrière van Oscar Carré op de kermis. In de *Amsterdamsche Courant* van 15 september 1869 verscheen een verslag van de eerste voorstelling van Oscar Carré in de hoofdstad. Oscar had net zijn vader Wilhelm opgevolgd, die ook in Amsterdam opgetreden had.

'Wij lazzen boven het programma: eerste groote buitengewone voorstelling, en moeten toestemmen dat dit opschrift niets te veel zeide. Het was een buitengewoon geheel; het waren buitengewone kluchten van clowns en buitengewone afwisselings-exercitiën. Het was een buitengewoon succés, dat de nieuwe ondernemer den eersten avond behaalde, vooral toen hij het viertal hengsten Abdela, Freischütz, Saladin en Nedjid het publiek presenteerde en met die schoone dieren wonderen van dressuur verrigtte.' Later zou Carré het nummer uitbreiden en internationaal furor maken met zijn Trakhener hengsten. Carré wist de twaalf hengsten tegelijk te laten steigeren. Een wereldact.

Belangrijk is ook dat Carré het eerste vaste circustheater plaatste in Amsterdam. Eigenlijk uit nood geboren. De grote drieweekse septemberkermis werd afgeschaft (1876) en dat zou het einde van Amsterdam als circusplaats betekenen voor Carré. Oscar kreeg echter vergunning om in de zomermaanden in een houten circusgebouw op te treden. Toen de houten gebouwen te gevaarlijk werden, kreeg hij na lang touwtrekken toestemming om aan de Amstel een

De eerste circusvoorstelling in Engeland vond in 1770 plaats op de paardrijschool van Phillips Astley.

nieuw circusgebouw te plaatsen. In 1887 opende het 'Hippologisch Paleis' aan de Amstel, het huidige Carré, zijn deuren. Circus had daarmee een monumentale plaats in het Nederlands amusement gekregen. Circus was groots vermaak in die tijd. Veel invloedrijke buitenlandse ondernemingen doorkruisten ons land. In 1901 Barnum and Bailey's, in 1901 en 1929 Krone en in 1939 Sarrasani.

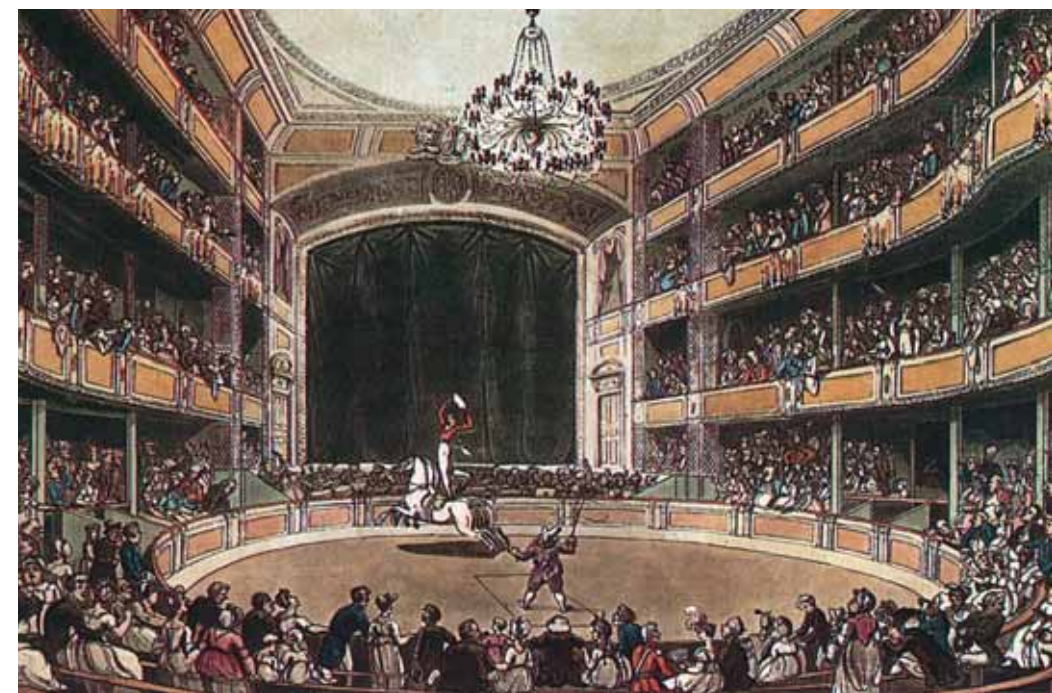
Bloeiperiode na de Tweede Wereldoorlog

Tijdens de bezetting reisden er nog wel circussen in Nederland, maar over de geschiedenis van die bedrijven is weinig bekend. Wel was Nederland het toevluchtsoord voor Carl Strassburger, een joodse circusondernemer die op de vlucht sloeg voor de nazi's. Strassburger veranderde zijn voornaam in Karel, liet zich naturaliseren in 1951 en werd daarmee een Nederlands circus.

Na de oorlog kende het Nederlandse circus een bloeiperiode. Met name in de jaren vijftig waren er vijf grote circussen in Nederland die rondreisden: Mullens, Strassburger, Van Bever, Mikkenie en Boltini. Mikkenie was het nationale circus van Nederland en had ook een financiële garantie van de Nederlandse staat ontvangen. De imposante aluminium kiosk had meerdere pistes en was bedoeld om met internationale toernees buitenlandse valuta naar Nederland te krijgen. Na de dood van Frans Mikkenie moest het circus in 1954 sluiten.

Het circus komt van cirque ofwel cirkel.

Succesvoller was de familie Akkerman. Circus Boltini, een veritalianisering van de naam van vader Bolten, boekte grote successen in de jaren zestig en zeventig. Het familiecircus Van Bever sloot in 1958, Mullens stopte in 1959, en daardoor bleef Boltini als enige grote circus over. Toni Boltini introduceerde de eendags voorstellingen en introduceerde bekende televisiesternen in de piste, zoals vader Abraham. Een soort variété circus om op te boksen tegen de grote

vijand van het circus: de televisie. Toch kon ook dit grote circus het niet bolwerken en in 1980 sloot het laatste grote circus van na 1945 zijn poorten. Wie nu met ervaren circusartiesten praat, hoort dat 'toen iedereen bij Boltini werkte'. Generaties circusartiesten doorliepen hier een deel van hun 'circusacademie'.

Nieuwe ontwikkelingen

Circus in Nederland maakte een heroriëntatie door. Winter- en kerstcircussen dienden zich aan. Het kerstcircus in Carré dateert uit de tweede helft van de jaren tachtig. Op dit moment draaien veertien winter- en kerstcircussen in Nederland. Vaak gebeurt dit in theaters en stileert men het programma. Het lijkt een traditie te worden om in de periode rond Kerstmis en Nieuwjaar een circus te bezoeken. De televisie kan het niet opnemen tegen live-optredens in een piste. Mensen willen zaagsel en paarden ruiken en circusoptredens van dichtbij meemaken bij Circus Herman Renz, Circus Royal of een ander Nederlands circus. Steeds vaker wordt voor een thematisch programma gekozen. Het succes van het Canadese 'Cirque du Soleil' met zijn sprookjesachtige voorstellingen speelt daarbij een grote rol. Circusvoorstellingen worden theatervoorstellingen met een verhaallijn. Nederlandse bedrijven sluiten bij deze nieuwe circustrend aan of profileren zich juist als traditioneel familiecircus. Zij besteden veel aandacht aan traditie, herkenbaarheid en warme nostalgie.

Opvallend is ook de toenemende aandacht voor professionalisering. Tot nu toe was er één vakopleiding voor circusartiesten: De Hoogte in Leeuwarden. Dit jaar start er ook een HBO-opleiding voor circus in Rotterdam. Maar ook de jeugdcircussen in Nederland zoeken aansluiting bij de professionele circussen. Jonge artiesten die begonnen zijn in een jeugdcircus bereiken steeds vaker het internationale podium.

Circus leeft anno 2006

De belangstelling voor circus is nog steeds groeiende. Niet alleen neemt het aantal jeugdcircussen toe, ook de bezoekersaantallen blijven hoog. Per jaar bezoeken ongeveer een miljoen Nederlanders een circusvoorstelling. Zestien Nederlandse circussen trekken jaarlijks door binnen en buitenland en de kerst- en wintercircussen presenteren elk jaar een keur aan Nederlandse en buitenlandse artiesten. Het circus leeft in Nederland en ontwikkelt zich als volkskunst en volkstheater voor een groot publiek in steeds nieuwe wisselende combinaties met toneel, muziek en theater. Het circus in Nederland is cultureel erfgoed met grote kunstzinnige en culturele waarden. ■

De boekillustraties zijn afkomstig uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag met dank aan Jeannette Kok, gebiedsdeskundige Kinderboeken.

Mensen weten niet hoe een circusleven er uit ziet.

Alberto Althoff

DE MOOIE EN ZWARE KANTEN VAN HET CIRCUSLEVEN

TEKST PIET DE BOER | FOTO'S CIRCUS ALTHOFF

'Ik maak elke dag een kruisje en hoewel ik niet naar de kerk ga, dank ik God dat ik in het circus geboren ben', zegt circusdirecteur Alberto Althoff. Circus heeft twee kanten. De mooie glamourkant met artiesten in mooi belichte voorstellingen met een enthousiast publiek en een programma dat klinkt als een klok. Maar het circusleven heeft ook een hele realistische kant. Dat is niet negatief bedoeld, maar het gaat niet altijd van een leien dakje.

Vijf jaar geleden kwam Alberto Althoff met zijn circusonderneming uit Polen naar Nederland. Zijn zoon Marcello moest naar school, Alberto's moeder was ziek en geboorteland Nederland trok wel weer na die omzwervingen in Polen. Althoff wilde in Nederland iets nieuws beginnen. Hij zag grote mogelijkheden in het theatercircus. De piste ingericht als een theaterpodium met een groot donkerrood, velours gordijn van negen meter hoog, geen orkest maar snelle moderne hip-hopmuziek en een doorlopende thematische voorstelling.

In het kader van het Jaar van het Circus staat het klassieke circus centraal. Dus zijn er de klassieke clowns, de Harizano's, en Youseff, een sterke man die jongleert met chroomkleurige kanonskogels. Spreekstalmeester Alberto Althoff treedt op in een klassiek rok-kostuum, wit overhemd en een strikje. De invloed van het nieuwe circus is ook zichtbaar in de diverse acts. Zo is er een spectaculair optreden van de Daniel Dioriogroep met drie motorrijders in een globe van staalbanden van vijf meter diameter. En een schitterend optreden

van de anipodiste Claudia. Een artieste die ook furore maakte bij Flic Flac, de Europese tegenhanger van Cirque du Soleil.

Europees jongste paarden-dressuur

Alberto wil vernieuwen zonder zijn wortels met het klassieke circus te verloochenen. Als zoon van Bubi Althoff en Kitty Boltini kreeg hij het circus met de paplepel ingegoten. Bubi Althoff was een beroemde dresseur die met zijn dieren bij Boltini in engagement kwam.

'Daar leerde hij mijn moeder kennen', zegt Althoff. Zijn vader leerde hem de kneepjes van het vak. Dat ging spelen-derwijs volgens Alberto, maar voegt hij er direct aan toe: 'er was weinig tijd voor fietsen, zwemmen en spelen met andere vriendjes'. Hij zit er niet erg mee. Want wie kan nu zeggen dat hij op elfjarige leeftijd met zes olifanten over straat liep? Althoff groeide letterlijk op tussen de dieren. Zijn oma Elvira Althoff had achter in haar woonwagen een verblijf voor de chimpansees. In haar wagen liepen vier tot vijf jonge leeuwen vrij rond. Alberto sliep daar gewoon tussen. Op de bank.

Alberto was dertien toen het noodlot toesloeg. Zijn vader stierf aan keelkanker in 1968. Om de jonge Alberto op te beuren, kreeg hij een 'hoepelpaardje', Hannibal. Dat had zijn oma van Elly Strassburger gekocht. Hannibal was een gelouterde circusartiest. Hij kende het nummer van haver tot gort. In het televisieprogramma *Stuif's in* van Ria Bremer trad Alberto voor het eerst met Hannibal op. In die tijd werd het populaire kinderprogramma opgenomen in de tent van Boltini op het winterkwartier in Soesterberg. Hij lacht. 'Ik was daarmee Europa's jongste paardendresseur.'

Nooit heeft Alberto overwogen om iets anders te gaan doen dan dieren trainen. Dresseren ging hem het beste af en hij behaalde daarin ook uitzonderlijke resultaten. Hij had een nummer met veertien boxers, die een voetbalwedstrijd speelden in de piste. Hij was samen met Freddy Knie de enige circusartiest die op de rug van een giraf in de piste reed. Hij ontwikkelde een vrijheidsdressuur met vijf bizons. Uniek, dat had niemand. In 1987 kocht hij een jonge neushoorn van Safaripark de Beekse Bergen. Alberto kon met het dier lezen en schrijven. Het zijn net olifanten, volgens hem. Met dien verstande dat olifanten te sturen zijn met een longe. Bij een neushoorn kan dat niet, die moet je helemaal 'op de stem trainen'. Als ik hoorde dat hij onrustig was, kon ik hem vanuit de woonwagen tot rust brengen door met hem te praten. Je moet namelijk voorkomen dat hij in paniek raakt en het op een lopen zet met drie en een halve ton.

Praten met dieren

De circusdynamie Althoff heeft altijd grote dierentrainers voortgebracht. Daar heeft Alberto veel van geleerd. Niet

Alberto Althoff heeft een bijzondere act met koeien.

alleen zijn vader was een grootmeester, ook Franz Althoff die tegen zijn vader oom moest zeggen. Alberto leerde van hem dat je Indische olifanten eerst *Strassenfest* moest maken, voordat ze in de piste kunnen optreden. Je moet dagelijks met je dieren bezig zijn. Je moet ze voeren en vooral met ze praten. 'Dieren zijn net kinderen', vindt Althoff. 'Zoals je een kind dingen leert en opvoedt, zo moet je ook dieren opvoeden en behandelen.' Een vader ziet of zijn kind verkouden is of er iets ernstigs aan de hand is. Zo gaat een dierentrainer als Althoff ook met zijn dieren om. Als er iets mis is, schakelt hij een van de vele dierentuinarsten in die hij kent.

Basis om een goed dierennummer te kunnen brengen, is de liefde voor de dieren en de gave om met ze te kunnen communiceren. 'Als ik met mijn vrouw door een dierentuin loop, dan komen de dieren naar me toe', zegt Althoff. Dat is

Circus is een 'way of life'.

zijn stem volgens hem, maar ook wat je uitstraalt. Dieren zijn zijn lust en zijn leven. Op zijn hoogtepunt telde de circusmenagerie van Alberto zeventig tot tachtig dieren. Hij kijkt er wat triest bij. De meeste zijn nu verhuurd of verkocht. Dat komt onder andere door tegenvallende resultaten in Nederland, familieomstandigheden en een te gehaaste beslissing. 'Dat is een grote fout van me geweest', zegt hij. Ik heb honderdduizend fouten gemaakt, maar dit doet mij nog steeds pijn. Die dieren zou ik graag terug willen. Als ik een keer een klapper kan maken en wat geld over hou,

dan besteed ik het aan de aankoop van dieren. Want dierennummers worden dan wel geassocieerd met het klassieke circus, maar kunnen ook modern gebracht worden.'

Dressuur met zes koeien

De klassieke dierendressuur past heel goed binnen de hedendaagse circusprogramma's. Topattractie van de voorstellingen van Circus Althoff zijn bijvoorbeeld zijn zes koeien Milka, Lila, Nutella, Doris, Diana en Linda. De 'dames' geven onder leiding van de directeur in slipjas en wapperende grijze krullen een echte vrijheidsdressuur ten beste. Het publiek reageert enthousiast als de dieren de piste in hobbelen. Keurig draaien de koeien hun rondjes en door het slowmotion-achtige tempo krijgt het nummer iets charmant komisch. Alberto is de enige in de hele wereld die een vrijheidsdressuur met koeien heeft.

Dat Althoff met koeien is gaan werken, heeft niet zoveel met zijn Nederlandse afkomst te maken. Het idee voor een koeiennummer is eigenlijk bij toeval ontstaan, zegt hij. Er waren wat problemen in de relatie met zijn huidige vrouw Katarzyna. Acht maanden hadden ze elkaar niet gezien toen hij met zijn circus in haar geboorteplaats in Polen aankam. Om zijn vrouw en zijn zoon-tje Marcello terug te winnen, maakte hij een kinderboerderij met varkentjes, jonge eenden en kalfjes. De kinderboerderij had succes en ze zijn getrouwd.

'Maar de kalfjes bleven de hele dag achter me aan lopen', zegt Alberto. 'Net als de olifanten dat doen.' Hij besloot de koeien te gaan dresseren. Tijdens de repetities merkte hij al dat omstanders heel positief reageerden. Het is een grote

Joop Teuteberg

DE BULDERENDE LACH, DAAR STREEF IK NAAR

TEKST PIET DE BOER | FOTO'S JAN STADS

Een toeschouwer moet niet glimlachen maar bulderen, volgens Joop Teuteberg (1949). Dat maakt een August tot topartiest. Teuteberg komt uit een echte Nederlandse circusfamilie, maar is niet in het circus grootgebracht. Wel heeft hij het circus van zijn vader en grootvader nieuw leven in geblazen.

Joop heeft de verhalen over het circusleven van zijn vader uit de tweede hand. Hij hoorde de verhalen over zijn vader pas nadat hij gestorven was. Een opleiding aan de 'circusacademie' heeft hij dus niet gehad. Zijn vader vertelde weinig over zijn circusverleden en heeft hem ook weinig geleerd over het dagelijks leven in het theater dat circus heet. Zijn ouders hadden wel een roemruchte circusachtergrond. Zijn moeder, Clementine Akkerman (Boltini), was een trapezeartieste. Vaders verleden kwam af en toe boven drijven, wanneer hij obers persifleerde. Hij probeerde dan eindeloos een doperwtje op zijn lepel te krijgen. Hij was een echte circusartiest, maar hij leerde zijn zoons geen circusacts. Joops ouders zagen een betere toekomst voor hun kinderen.

Circus Royal
Zijn ouders besloten uit het circusleven te stappen, omdat hun oudste zoon Coty moeilijk kon wennen aan de wisseling van scholen tijdens de reis. Zijn ouders besloten daarom te stoppen met reizen. In 1950 stopte hun Circus Royal en in 1952 verkocht vader Antonie de tent aan een lompenhandelaar in Groningen. Zo staat er geschreven in het boek *Circus Royal* van W.D.F. Schildt, waarin ook uitgebreid op de voorgeschiedenis van Circus Royal wordt ingegaan. Er loopt een lijn van het bekende negentiende-eeuwse Circus Blanus naar de familie Teuteberg, zegt Joop trots.

Zijn vader en moeder exploiteerden café de Wijngaard in Dordrecht aan het Slikveld. De trapeze van zijn moeder

In een circus moet je alles zelf doen.

hit geworden. 'Ik heb nog nooit zoveel aandacht van de pers en andere media en het publiek gehad dan met die koeien.' Mensen waarderen de zwartbonte koeien hoger dan moeilijk te dresserende dieren als olifanten en runderen, als watoetsi, yak of een zeboue, die hij allemaal heeft getraind. Toch moet je ook bij het dresserende van zwartbonte koeien geduld hebben en een goed contact met de dieren opbouwen. 'Je begint met ze te wennen aan hun naam, net als bij het opvoeden van een kind. Dan leer je ze de piste rondlopen en langzaam bouw je dat verder uit. Om een goed dresseur te zijn, hoef je niet in de eerste plaats allerlei trucjes te kennen. Je moet je proberen te verplaatsen in het dier. Weten wat die dieren denken', zegt hij. 'Ik ben een beest, ik ben een paard, ik ben een koe. Dan merk je snel genoeg wat dieren wel en niet kunnen en krijg je een goed contact met ze.'

Hij trekt de vergelijking met de opvoeding van een kind. Ondanks de goede opvoeding met veel liefde kan een kind ook slecht terechtkomen. Dat is bij dieren niet anders. 'Ik heb altijd geluk gehad met mijn dieren', zegt hij. 'Ze waren makkelijk in de omgang en vriendelijk. Maar natuurlijk is er wel eens wat gebeurd', zegt Althoff. 'Je wordt soms te gemakkelijk. Het scheelde niet veel of ik was er niet meer geweest. Maar dat was niet de schuld van het dier!'

De mythe van het circusleven

Een boek is er over Circus Alberto Althoff nooit verschenen. Althoff kent wel de recente circusliteratuur. 'Ze geven een te eenzijdig romantisch beeld. Want laten we reëel zijn, het dagelijks leven in het circus is niet eenvoudig. Het regelen van speelplaatsen is een groot probleem. Pleinen zoals hier in Breda dicht bij het centrum zijn in veel steden al niet meer voorhanden voor een rondreizend circus.' Als het circus toestemming krijgt, ontvangt de gemeente pachtgeld. Logisch vindt Alberto, want de parkeerplaats waar hij staat is een goudmijn voor Breda. 'Maar dan ben ik er nog niet. Ik moet daarna ook veel geld neertellen voor een evenementenvergunning, de keuring van de brandweer en een aggregaat, want op bijna geen standplaats is elektriciteit voor handen. Elementaire voorzieningen zoals water zijn niet aanwezig. Soms moet ik driehonderd meter waterslang uitleggen om water te tappen. En dan moet ik nog een vuil- en mest-

container huren. Ik ben, buiten het standplaatsgeld, meer dan tweeduizend euro kwijt aan dit soort dingen. Nederland is wat dat betreft in Europa een achtergebleven land, als je dat vergelijkt met bijvoorbeeld Duitsland en Italië. Daar wordt het circus meer als een cultureel evenement bekeken en worden circussen beter ontvangen.'

Het circus krijgt in Nederland ook de kans niet om eens flink reclame te maken. Flyeren mag niet en het plaatsen van driehoeksborden kost een vermogen. Dat is voor een circus niet te betalen. Het circus is de uitvinder van de borden om de lantaarnpaal, maar nu moeten we borden huren á vijfenvieftig euro per bord per dag. De 'uithang', zoals dat in circustermin heet, vreet veel tijd. Nu moeten we langs bouwterreinen om te vragen of we voor twee weken een bord mogen ophangen. Voor een paar vrijkaarten lukt dat gelukkig meestal wel. In winkels wordt het al moeilijker, het jonge personeel en management is zelfs niet tot een praatje bereid. Circus? Nee. Ze willen geen postertje aan de deur. Een aantal gemeenten zien nu gelukkig in, dat het niet kan een circus in de stad met tien borden langs de weg. In Tilburg mag je bijvoorbeeld honderd borden plaatsen. Het circus is anders gewoon onzichtbaar.'

'Wij moeten het op dit moment vooral hebben van mond op mond reclame', zegt Alberto. 'Daarom sta ik ook het liefst wat langer op één plek. De eerste week is dan moeilijk en in de tweede week heeft de mond op mond reclame zijn uitwerking gehad en komen de mensen. Want de pers is over het algemeen moeilijk tot het schrijven van een stuk te porren. Gevolg is dat mensen niet meer weten dat het circus in de stad is. Dat er überhaupt nog zoiets bestaat als circus in Nederland. Ze komen er gewoon niet mee in aanraking. Parades zijn sowieso verboden. Je mag niet meer met vijf paarden de stad in om het circus aan te kondigen. Terwijl dat wel grote publiekstrekkingen zijn, dat zag je dit jaar bij de parade in Utrecht. Mensen houden wel van een circusparade.'

Afhankelijk van de gemeente

Gemeenten zien circussen niet als cultureel evenement. Gek, want circussen brengen toch laagdrempelige cultuur en plezier. Er is ook veel concurrentie van festivals, kermissen, braderieën en

andere circussen. 'Misschien', zegt Althoff, 'moeten we naar een situatie zoals in Frankrijk en Italië waar de overkoepelende circusorganisatie de plaatsen verdeelt. De steden krijgen dan elk jaar een ander circus binnen de poorten. Het circus is ook binnen het gemeentelijke apparaat steeds minder bekend. Het toekennen van vergunningen doet een ambtenaar er even bij. De toermanager vroeger had een persoonlijke band met de circusambtenaar en kreeg de kans een band met hem op te bouwen. Daardoor was het vaak ook beter geregeld. Als we nu op een standplaats komen, hebben we wel een vergunning, maar kunnen we bijvoorbeeld nergens onze toiletwagen op de riolering aansluiten.'

Het werk van een circusdirecteur

Maar ja, relativeert Althoff, over het dagelijks leven van circusmensen is bij mensen buiten het circus ook weinig bekend. Bezoekers zijn heel verbaasd dat wij televisie hebben en wasmachines. Dat houden ze helemaal niet voor mogelijk. Hij lacht. Bovendien zit een circusdirecteur niet in zijn mooie pak sigaar in de mond achteroverleunend in een grote stoel te kijken.

Naast de zorg voor zijn dieren en artiest zijn, bestelt Althoff ook maïs voor de popcornmachine en onderhandelt over de aankoop van een trailer. En koopt hij nog even snel, terwijl hij in de kassawagen kaartjes zit te verkopen, een aantal haken en twintig meter kabel. Anders kan hij in Rhenen niet opbouwen. Bovendien heeft hij de leiding bij het op- en afbouwen van de tent. Tijdens het interview wordt Alberto constant gebeld. Door leveranciers, maar ook door mensen die kaartjes willen bestellen.

Circus zal altijd bestaan

Over de toekomst blijft Althoff ondanks alles optimistisch. Circus zal blijven bestaan, denkt hij. Want er zijn altijd mensen die bereid zijn dag en nacht voor het circus te leven. Dit is ook het werk dat hij het liefste doet. Met het circus door Nederland trekken. Slapeloze nachten? Niet nu, dat komt pas weer in de winter als we het volgende programma moeten samenstellen. Daar lig ik wel eens wakker van. Goede artiesten zijn duur. Daar investeert Althoff liever in dan in een blinkend wagenpark. Mensen komen voor de voorstelling, daar gaat het om. ■

Een clown moet goed kunnen inspelen op het publiek.

hing boven de bar en vader heeft ook nog jaren een aantal paarden in de stal bij het café gehouden. Je kon maar nooit weten. Zijn vader was een groot paarden-trainer, hoge schoolrijder, acrobaat en clown. Bovendien was hij net als Joop muzikaal en bespeelde vele blaasmuziek-instrumenten. 'Ik heb wel eens over hem horen praten door de oude mevrouw Wilke, toentertijd de top van Europa qua paardennummers', zegt Joop. 'Ik sprak haar op een bijeenkomst van circusvrienden. 'Zo', zei ze, 'dus jij bent een zoon van Toontje. Tjonge, jonge, jonge, dat was me er eentje. Hij was één met zijn paard.' Dat was de eerste keer dat ik een circuscompliment over mijn vader hoorde. Maar ook de ervaren clown Peter Bentos uit Duitsland had grote waardering voor mijn vader.' Na zijn dood kwam Joop er achter dat zijn vader belangrijker binnen de circuswereld was geweest, dan hij dacht. Maar zelf heeft hij niet kunnen profiteren van de kennis van zijn vader.

De lach hing aan zijn kont

Joop groeide op in Dordrecht en ontdekte dat hij aanleg voor muziek maken had. Geërfd van zijn vader. Zijn ouders zagen hun zoon al carrière maken in de serieuze muziek. Conservatorium moest het dus worden. Joop kreeg daarom serieuze muziekles van Bas Dekker, de trombonist van het Rotterdams Philharmonisch Orkest. Ter afsluiting speelde deze musicus telkenmale een stukje voor als huiswerk voor de volgende les. Joop bestudeerde het notenschrift niet, maar speelde op gehoor de nummers de volgende week na. Toen de docent daarom voorstelde het instrument een tijdje in de kast op te bergen en nu eens echt iets van papier te leren, haakte Joop af. Dat betekende ook dat het conservatorium niet meer mogelijk was. Notenschrift beheerst hij nog steeds niet. Wat dat betreft is hij een echte volksartiest.

Hij besloot in de voetsporen te treden van zijn ouders en ging in het circus werken. Hij bleek 'de lach aan zijn kont te hebben hangen' en kon als muzikale August in het circus terecht. Hij trad op met een witte clown en later met zijn vrouw Marianne Boet, de enige bruine

clown uit de Nederlandse circusgeschiedenis. Zijn vader, die hem liever als musicus in een klassiek orkest had zien schitteren, kwam wel naar zijn zoon in het circus kijken. Joop werkte aan het begin van zijn carrière in het circus van zijn oom Toni Boltini. Eerst alleen in de vakanties en later als beroep. Hij was een jaar of twintig toen hij voor het eerst echt optrad. Hoe zag dat eruit? 'Schrijf maar op', buldert Teuteberg in mijn microfoon, 'dat was k.t. k.t en nog eens k.t ...' Zijn vader liep kwaad de tent uit. Bij thuiskomst demonstreerde hij hoe hij met een flikflak en salto als clown de piste binnenkwam, zijn hoed omhoog gooide en ook weer opving. Dan krijg je applaus, had hij gezegd. Maar waarom heb je me dat dan niet geleerd, had Joop zijn vader gevraagd.

'Ik was al in de twintig. Voor acrobatiek is het dan te laat. Daar moet je veel eerder mee beginnen. Dat haal je nooit meer in. Andere basisdisciplines zijn wel onder de knie te krijgen zoals jongleren, trapeze en koorddansen. Dat zijn ook absolute vaardigheden om een goede clown te zijn, volgens Teuteberg. Want als clown en August ben je aan het parodiëren. Maar, zegt Joop resoluut, je moet ook laten zien dat je het beheerst. Niet alleen alles uit je klauwen laten vallen, ook tonen dat je werkelijk kan jongleren. Clowns van een vorige generatie, zoals de Bario's zouden weinig waardering hebben voor de moderne clowns die 'romantisch naar een roos kijken', maar geen techniek hebben.

Een nummer met grote kippen

Pas in 1975 op zijn sterfbed heeft zijn vader Joop nog wat bijgebracht over diereendressuur. Hij raadde hem aan een dierennummer te beginnen. Het café en het conservatorium zouden niks worden op korte termijn. Hij leerde Joop in grote lijnen hoe je een ezel traint. Maar de fijne kneepjes natuurlijk niet. Wat doe je als een ezel geen zin heeft of gewoon niks wil doen? Daar had hij het niet over gehad. Het nummer is er gekomen en Teuteberg heeft er zijn geld mee verdiend. Toch voelde Joop zich geen echte dierentrainer. 'Het ontbreekt mij aan geduld', zegt hij. Teuteberg treedt maar af en toe op met dieren. Zoals in de jaren negentig als Boer Harmsen met een zwart-bonte koe en een mini stiertje.

Op dit moment is hij toch weer bezig met een nummer met grote kippen. Joop roept de kippen, die in een ren op het terrein leven. Ze luisteren en hippen omhoog op de stokken. In het verleden heeft hij eerder met kippen gewerkt. Trots vertelde hij zijn moeder hoe hij voor een nieuw nummer bij Sarrasani twee kippen had gedresseerd op de muziek van de kakelwals. Dat heeft niemand, dacht hij. 'Ach jongen', had moeder gezegd, 'Je opa Jozef had al zo'n nummer.' Hij lacht.

Jassen met palletten en lovertjes

In de haven van Dordrecht trekt Joop mee naar een container waar de jassen met palletten en lovertjes hangen. Royal

trekt het circusverleden met zich mee op reis. 'Voel maar', zegt hij, 'de loodzware kostuums hangen achter elkaar in een grote kast. Die zijn kapitalen waard.' In het verleden droeg zijn vrouw Marianne deze pakken bij het optreden van het duo Los Gino's. Zijn vrouw was aangever en bruine pierrot. Wit stond haar niet, ze kreeg er een onaantrekkelijk uiterlijk door. Voor een Augustpak hoef je minder diep in de buidel te tasten. 'Vroeger sprak je een gezette heer op straat aan en vroeg of je een net kostuum kon overnemen, dat hij niet meer dagelijks gebruikte.' Tegenwoordig bestelt Joop Teuteberg zijn pakken gewoon bij de kleermaker in Dordrecht. Echt grotesk hoeft het pak niet te zijn. Een rode ruit. De hoogwaterbroek waar de sokken duidelijk te zien zijn. Een te wijde broeksband, een hoedje en, vroeger vooral, opvallend schoei-sel. Hij heeft ze nog pontificaal in zijn kantoor, gelegen naast de opslagloods aan de haven van Dordrecht, staan.

Een echte clown improviseert

De scheiding tussen tent en theater is bij Teuteberg ook geen rigide scheiding. Piste en podium zijn inwisselbaar. Tijdens het gesprek laat Teuteberg cd's met muziek draaien. Hij zoekt geschikte muziek voor een theatervoorstelling. 'Ik moet daarvoor in tegenstelling tot een circusvoorstelling, ook choreografieën hebben. Alles moet op papier staan. Op de minuut af. Ik moet daarvoor ook nummers uit het verleden bewerken en inpassen.' Maar een eigen archief heeft hij niet voorhanden. Hij schrijft niets op en eigen banden liggen overal en nergens, maar niet in Dordrecht. 'Gelukkig had mijn ex-vrouw Marianne nog een aantal videobanden in huis, anders had ik helemaal niets.'

Een vaste choreografie waarin elke pas uitgeschreven wordt, is voor Joop extra lastig, omdat hij veel improviseert tijdens een optreden. Dat is vooral duidelijk te zien bij de eerste optredens in Kerstcircus Royal. Dat circus is zoveel werk, dat de voorbereiding van de eigen inbreng vaak zeer schetsmatig gebeurt. 'Ik zit dan met mijn zoon Tony en met collega Marcel van Leeuwen even bij elkaar en dan bespreken we heel kort de

volgorde van handelingen voor het nummer. De rest is improvisatie. Je vult het met zijn drieën in.' Dat kan er wel eens voor zorgen dat het uit de hand loopt. 'Ik heb wel eens achttien minuten over een entree gedaan, die voor tien minuten op het programma stond. De interactie met het publiek - waar lachen ze om, wat slaat minder aan - zorgen dat het nummer steeds strakker wordt en krachtiger. De beste optredens zijn de laatste voorstellingen, volgens Joop Teuteberg.

Als een leeuw de piste in

Maar wanneer ben je als klassieke August of clown nou echt succesvol? Teuteberg is daar duidelijk over. Hij gaat

dan bij een andere voorstelling. Een kindje dat zelf artiest wil worden, betrek je bij de voorstelling. Je zet hem op de piano en hij neemt deel aan het nummer. Vaak gaat dat ook onbewust. Pas als ik de video van de voorstelling terug zie, weet ik wat ik precies gedaan heb. Je moet er op ingaan. Niet bij nadenken.'

Augusten die vooral met de romantische kant van de clownerie bezig zijn, daar heeft Teuteberg minder waardering voor. 'Daar kunnen kinderen niks mee. Toen ik kind was, snapte ik Popov niet. Ik snapte niet dat de lichtstralen zonnestralen zijn, die zich verplaatsen waardoor Popov ook van positie moet veran-

Een goede clown heeft geen schmink nodig.

voor de vette of gulle lach. Maar hoe krijg je het publiek rollend van het lachen? 'Ik ga als een leeuw naar binnen.' Teuteberg strekt zich naar voren de grijpt met zijn handen in de lucht. 'Ik zoek een prooi. Een prooi is iemand op de tribune, die nog niet echt lacht. Dan ga ik net zolang door, totdat ik hem of haar aan het lachen heb. Ik wil een lach. Daar word ik voor betaald. Dat is mijn vak. Dan zoek ik een vrouw uit. En zeg dan als ik haar gevonden heb: Aaaaah.' Teuteberg kijkt verliefd omhoog. 'Die gaat dan reageren. Dan zeg ik, maar je lacht nog niet echt. En dan zit ze te proesten van het lachen en dan denk ik, nou wordt het mooi. Want mensen willen lachen', zegt Joop met klem. 'Als mensen kunnen kiezen, gaan ze glimlachen. Maar wil je ontspanning, dan moet je echt lachen. Dat is mijn doel. Als ik geen lach krijg, lig ik op mijn kont.' Met andere woorden: dan is het optreden niet geslaagd.

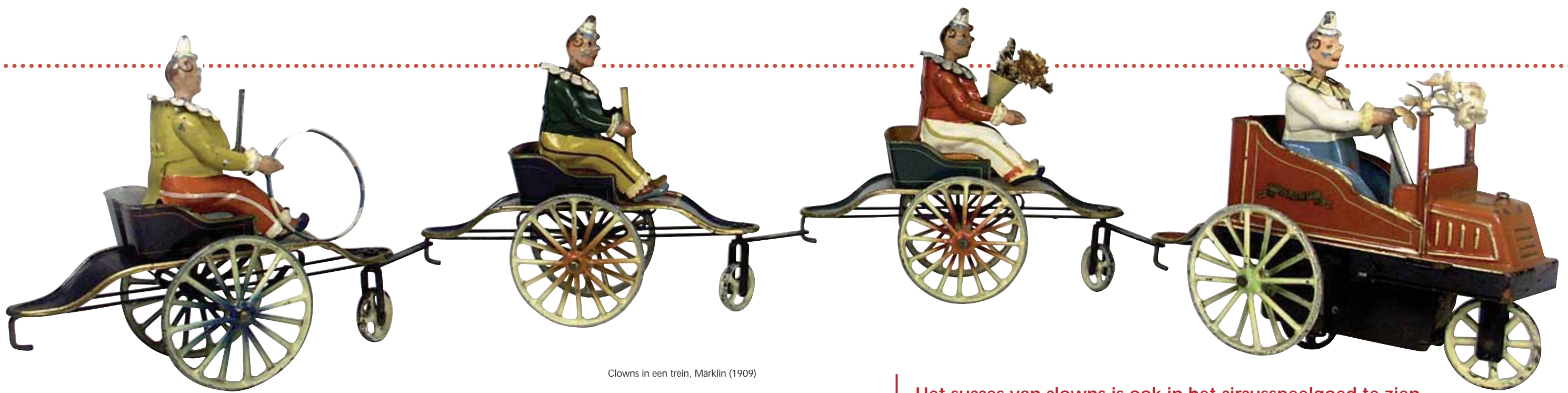
Interactie met het publiek

Een clown moet ook contact met de mensen hebben. 'Je moet openstaan voor je publiek. Zowel voor kinderen als vaders en moeders, senioren, wie dan ook. Je moet ze allemaal weten te raken. Als er gehandicapte kinderen in de tent zitten, ga je anders met je publiek om

deren. Kinderen snappen dat niet. Die willen taart gooien zien, die willen lachen. Poëtische clownnummers mogen best in een programma zitten, maar niet alleen. Je moet ook een brutale clown hebben met 'val breken en water gooien' en een muzikale clown. Iedereen moet aan zijn trekken komen.'

Steeds minder schmink en attributen

Een goede clown heeft daarom zelf geen vette lach op het gezicht nodig. Schmink gebruikt Joop Teuteberg niet zoveel. Wat rood op de wangen en een klein rood neusje. Vooral de onderkant van de neus. De ogen wit van boven en wat zwart onder. 'Dat doe je om een beetje een dronkemansgezicht te krijgen', zegt hij. Voor de rest gebruikt hij steeds minder attributen. De rode opplakneus en neus met elastiek heeft hij nu al jaren niet meer. Dat is wel wat anders dan de Amerikaanse, en bijvoorbeeld Portugese clowns die het hele gezicht wit hebben en een grote rode mond schminken. Volgens Joop maakt het niet zoveel uit. Met een streepje wit aan de onderkant van de lippen lachen de mensen net zo hard, concludeert hij droogjes. Het gaat veel meer om de instelling waarmee je de piste in gaat. Je moet als een leeuw de piste in. ■

Clowns in een trein, Märklin (1909)

Het succes van clowns is ook in het circusspeelgoed te zien.

DE GESCHIEDENIS VAN HET CIRCUS IN SPEELGOED VERBEELD

We spelen circus!

TEKST JANNEKE VAN DER VEER | ILLUSTRATIES SPEELGOEDMUSEUM DEVENTER

In het kader van het Jaar van het Circus is in het Speelgoedmuseum Deventer de tentoonstelling 'We spelen circus!' van start gegaan. Deze tentoonstelling brengt aan de hand van een groot aantal bijzondere stukken uit de rijke collectie van het speelgoedmuseum de geschiedenis van het circus in beeld.

In 1870 ontdekten de speelgoedfabrikanten de vrolijke en opwindende wereld van kermis en circus als inspiratiebron voor speelgoed. Veel van dit speelgoed werd als souvenir verkocht op kermissen en jaarmarkten. Dat waren immers de plaatsen waar in de negentiende eeuw de meeste circussen optraden. Het was vermaak voor arm en rijk. Veel mensen maakten daar kennis met dieren als leeuwen, apen en olifanten. Een kennismaking die meestal een onuitwisbare indruk achterliet. Ook werden in het circus dikwijls nieuwe uitvindingen gepresenteerd. Een speelgoedmodel van dergelijke uitvindingen werd eveneens als aandenken gekocht.

De tentoonstelling in Deventer laat een grote verscheidenheid aan speelgoed zien. Mechanisch opwindbare olifanten en beren op een fiets, springende apen verkleed in een kostuum, tijgers die door een hoepel springen, koorddansers, enzovoort.

Een mysterieuze bal

Voor de zeer bekende speelgoedfabrikant Ernst Paul Lehmann (1856-1934) uit het Duitse Brandenburg heeft veel van dergelijk blikken, mechanisch speelgoed gemaakt. Hij liet zich daarbij onder meer inspireren door de exotische dieren die hij in het circus en op de jaarmarkt zag. Een voorbeeld is 'Tom de aap' uit 1892. Door een dubbel touw wiel en een veersysteem klimt en daalt de aap langs het touw. Andere speelgoedfabrikanten van naam zijn Märklin, van wie onder meer een trein met clowns uit 1909 te zien is, en Schuco. De laatste is onder andere vertegenwoordigd met muzikanten en dansende apen uit 1935.

Erg fraai is de mysterieuze bal, die Fernand Martin (1849-1919) begin 1900 gemaakt heeft. Hij was daarbij geïnspireerd door het werkelijk bestaande circusnummer 'La Boule Mystérieuse', dat in het grote Amerikaanse circus Barnum & Bailey werd opgevoerd. Hierbij rolt

een gesloten bal de piste in en gaat op een baan naar boven. Het publiek kijkt ademloos toe. Hoe kan dit? Als de bal boven is, klapt hij (onder luid tromgeroef) open en dan blijkt dat de bal voortbewogen werd door een zeer gespierde man. Leuk is dat de expositie niet alleen het speelgoed van Martin laat zien, maar ook een Ansichtkaart van Barnum & Bailey waarop de act is afgebeeld.

Een aantal stukken speelgoed kan tot de miniaturen worden gerekend. Ze zijn klein en uiterst fragiel. Het is een wonder dat dit kwetsbare speelgoed de tand des tijds heeft doorstaan. Voorbeelden zijn een acrobatengroep, in circa 1900 gemaakt door fabrikant B. Schweizer, en drie woonwagens die getrokken worden door olifanten waarop een berijder zit.

Blik, hout en plastic

Veel circusspeelgoed is van blik gemaakt. Dit speelgoed kan vaak bewegen door ingenieuze mechaniekjes. Daarnaast is

er houten speelgoed te zien in de tentoonstelling. Bijvoorbeeld paarden en ruiters die in de periode 1867-1876 gemaakt zijn door de Amerikaanse speelgoedfabrikant C. Crandall. In de tentoonstelling is niet alleen oud speelgoed te zien, maar er zijn ook moderne stukken, zoals het Playmobil circus van plastic uit de periode 1970-1980. Hieruit blijkt wel dat het circus van alle tijden is.

Paarden, acrobaten en clowns

Al vanaf het ontstaan van het circus eind achttiende eeuw namen clowns een belangrijke plaats in de piste in. Hun optredens vormden samen met die van acrobaten een welkome afwisseling met de optredens van de paardrijders. De grappen en grollen van de clowns spraken veel mensen aan. Ze konden er om lachen, terwijl de paardrijders - vooral degenen die acrobatie te paard uitvoerden - vaak vooral voor een enorme spanning onder het publiek zorgden. Met name de ijzige sprongen over in de lucht hangende hindernissen zoals linten en hoepels deden het publiek huiveren. Omstreeks 1850 kwam een groot plat zadel in gebruik, het paneau, dat stevig op de paardenrug was bevestigd. De kunstrijders konden hierdoor nog meer variatie in hun acrobatische toeren laten zien. Sommige mensen keurden de halsbrekende toeren van deze paardrijders openlijk af. Op de kinderprent *Paarden-Spel*, die onderdeel van de tentoonstelling is, is deze acrobatie te paard te zien.

Gezien het succes van de optredens van de clowns is het niet verwonderlijk dat er veel speelgoed rond de clowns is gemaakt. In het Deventer museum zijn ze dan ook ruim vertegenwoordigd. Er zijn clowns die een salto kunnen maken, een buiksprekende clown, werpspelen met een clowngezicht, treppoppetjes in de vorm van een clown, een duikelaar, enzovoort. Bijzonder is de tekenende clown. Door aan de handel te draaien komt de arm van de clown, verbonden aan een verwisselbare schijf onder de

sokkel in beweging. De clown schetst dan op het papier het portret van een historische figuur. Ook vinden we clowns in bordspelen, bijvoorbeeld in een spel met clowns als pionnen. Een pop in de vorm van onze bekende Pipo de clown uit de jaren 1960-1980 is eveneens te zien.

Humpty Dumpty Circus

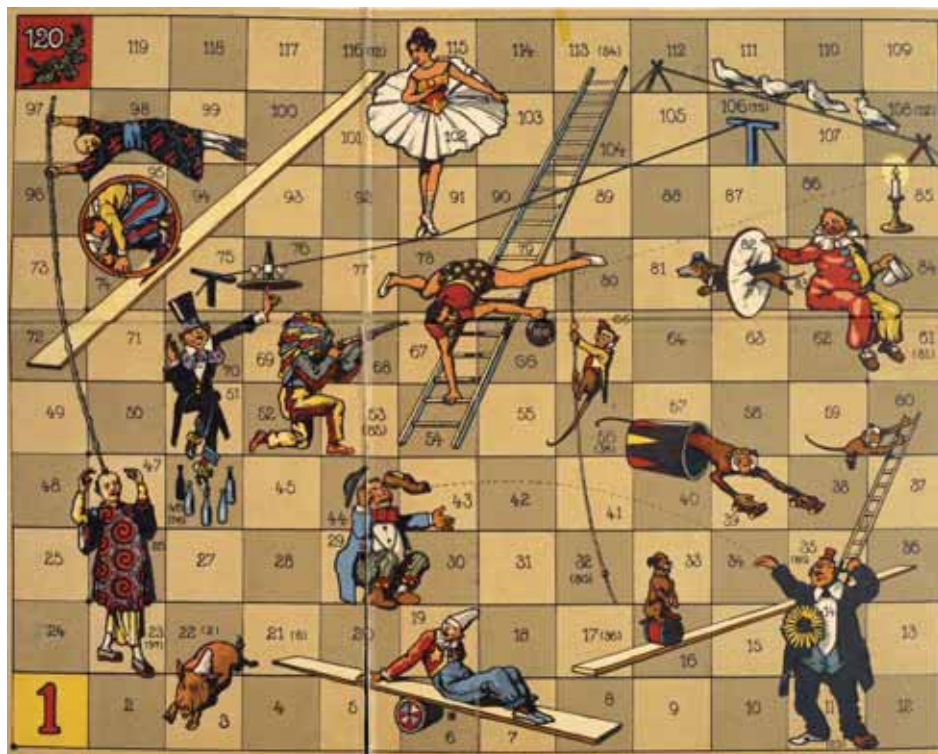
Minicircussen met poppen en dieren en zwierende acrobaten aan trapezes werden ook in speelgoedformaat gemaakt. Een voorbeeld hiervan is het bekende Humpty Dumpty Circus van speelgoedfabrikant Albert Schoenhut uit 1903. Fraai uitgevoerde dieren (waaronder paarden, tijgers, apen, giraffen, honden en olifanten), clowns, koorddansers, acrobaten en andere circusfiguren kunnen in dit circus door hun scharnierende armen en benen in allerlei standen gezet worden. Handen en voeten van de figuren hebben inkepingen zodat ze op een stoel, ladder of draad kunnen balanceren. In totaal heeft Schoenhut zesentwintig verschillende figuren en accessoires gemaakt. Ook maakte hij een grote tent met piste. De combinatie van hout en textiel geeft deze speelgoedfiguren een extra sfeervolle dimensie.

Koorddansen

Tot 1850 dansten en jongleerden koorddansers over een slap koord, waarbij ze werden begeleid door een muzikant. Na 1850 was het technisch mogelijk om een koord over grote afstanden strak te spannen waardoor de danser andere mogelijkheden kreeg om zijn kunsten te vertonen. Er ontstonden ingewikkelde

Clown als werpspel (1950)

In het circus, bordspel (1930-1950)

Circus Barnum & Bailey in Deventer

Interessant in de tentoonstelling is de wand met foto's en affiches van circussen die Deventer in het verleden hebben bezocht. Dat begint bij het Amerikaanse circus Barnum & Bailey, dat in 1901 in Nederland was en twee voorstellingen in Deventer gaf. De tentoonstelling toont naast foto's, prentbriefkaarten van 'menselijke abnormaliteiten' die in het circus optraden, zoals de man met de harde schedel, de Japanse vrouw zonder armen, de baardige man, de getatoeëerde man en vrouw, en de albino. Dit circus viel vooral op door de enorme hoeveelheid artiesten en dieren. In de reclame werd het woord circus vermeden. Het ging hier om iets van een hogere orde: de 'Grootste en Interessantste Voorstelling der Geheele Wereld, Het Beroemdste Etablissement voor Vermakelijkheden of Amerikaanse Reusen-uitspanningsgelegenheid'.

In de plaatsen waar het circus optrad, werden speciale treinen ingezet om de mensen er naar toe te brengen. Foto's laten zien dat dit ook in Deventer het geval was. Dit circus was geheel anders dan men gewend was. Er waren meerdere pistes waarin tegelijkertijd werd opgetreden, zowel op de grond als in de lucht. Het publiek wist niet waar het het eerst moest kijken. De enorme omvang van het circus, waarbij kwantiteit boven kwaliteit ging, was indrukwekkend, maar viel niet bij iedereen in de smaak. Een krantenbericht meldt bijvoorbeeld dat een dergelijk circus niet bij de aard van de Nederlanders paste: 'En omdat we eenvoudig en verstandig zijn, hebben we van nature het land aan wat ingewikkeld is, zóó, dat ons opmerkingsvermogen het niet kan omvatten.'

Olifantsbrug

In 1920 trad Circus Wilhelm Hagenbeck op in Deventer. Foto's tonen wilde dieren als olifanten, tijgers en beren. Deze laatste laten – gemuilkorfd – hun kunst op een fiets zien. Toen dit circus naar de voorstellingen van het circusterrein naar het station ging, zakte een van de olifanten door de ophaalbrug over de haven. Helaas is de olifant daarbij omge-

nummers met meerdere personen die werden begeleid door een circusorkest. De kinderprent *Koorddansers en springers* uit 1814 geeft hiervan een beeld.

Behalve speelgoed zijn er diverse oude kinderboeken en -prenten te zien rond het thema circus, bijvoorbeeld de leporello *Een vrije middag in het circus* en het prachtige pop-up-boek *Meggendorfers groot circus*. Dat het circus vroeger 'paardenspel' werd genoemd, blijkt bijvoorbeeld uit de al genoemde kinderprent *Paarden-Spel* en het boek *De nieuwe circus. Groot Paarden-Spel voor het jeugdige publiek* (1863) van Jan Schenkman.

Circus heeft speelgoedfabrikanten geïnspireerd tot het maken van prachtig speelgoed.

Toverlantaarnplaatjes

De toverlantaarn was in de negentiende eeuw een van de nieuwe uitvindingen die men op de kermis kon bekijken. In een tent gaf men voorstellingen voor jong en oud. De plaatjes voerden je naar verre streken en griezige situaties waren ook erg populair. Ook het circus is een dankbaar onderwerp om voorstellingen mee te geven. Op glazen plaatjes zijn afbeeldingen van circusnummers geschilderd. De tentoonstelling toont verschillende van deze toverlantaarns,

zoals een toverlantaarn met petroleumlamp uit 1880 van Jean Schoenner uit Neurenberg en toverlantaarnplaatjes met circusnummers van Gebr. Bing uit Neurenberg en van Ernst Plank, eveneens uit Neurenberg. Deze dateren uit de periode 1900-1920.

Musicerende clowns

Muziek is een belangrijk onderdeel van het circus. Muziek geeft extra sfeer aan de voorstelling en voert de spanning op. Het zorgt voor een stevig ritme waarop de mensen en dieren reageren. In de tentoonstelling wordt de relatie tussen circus en muziek onder meer weergegeven door diverse speeldozen. Zo is er een

muziekdoos met musicerende clowns - een violist en gitarist - uit circa 1870. Aan de linkerkant zit een slinger waardoor de muziekcilinder en het bewegingsmechaniek worden aangedreven. Fraai is verder een speeldoois in de vorm van een schilderij. Deze dateert uit 1890-1910 en is in Duitsland gemaakt. Door middel van touwtjes bewegen de figuren na het opdraaien van het mechaniek. Vermeldenswaard zijn ook de muzikale clowns uit circa 1910, van wie er één cello speelt en de ander op de grote trom slaat.

Clownsgezicht als ringwerpspel (1910-1930)

komen. De foto waarop dit dramatische ongeluk is vastgelegd is ook op de tentoonstelling te zien. Sindsdien wordt de brug, die inmiddels niet meer bestaat, 'Olifantsbrug' genoemd.

In 1925 was Circus Carl Hagenbeck in de stad. Foto's laten zien hoe het vervoer van het gehele circus destijds per trein ging. Bijzonder is een exemplaar van het pamflet waarmee toen geprotesteerd werd tegen optredens van dieren in het circus. Dergelijke protesten zijn van alle tijden.

Deventer werd ook bezocht door het beroemde Circus Krone, en wel in 1959. Dit grote circus trok enorm veel publiek, dat vooral onder de indruk was van het optreden van Gilbert Houcke met zijn prachtige Bengaalse tijgers. Aardig zijn de foto's die een kijkje geven in het circusleven achter de schermen. Op een industrieterrein in aanleg stonden vele woonwagens en tenten. Sommige wagens waren geheel beplakt met kleurrijke circusaffiches, die natuurlijk veel aandacht trokken.

Wij spelen circus

De tentoonstelling wordt aangevuld met oude filmbeelden van circusintochten en circusvoorstellingen. Daarnaast zijn er spelletjes en circusacts om zelf uit te proberen. Kinderen kunnen op een eenwielers fietsen en kunnen zich in een circustent verkleeden tot een echte circusartiest. De gebruikelijke demonstraties van mechanisch speelgoed, die elke woensdagmiddag en zaterdagmiddag in de even weken om 14.00 uur gehouden worden, staan tijdens de tentoonstellingsduur in het teken van het circus. ■

De tentoonstelling 'We spelen circus!' is tot en met 5 november te bekijken in Speelgoedmuseum Deventer, Brink 47 in Deventer (www.deventermuseum.nl)

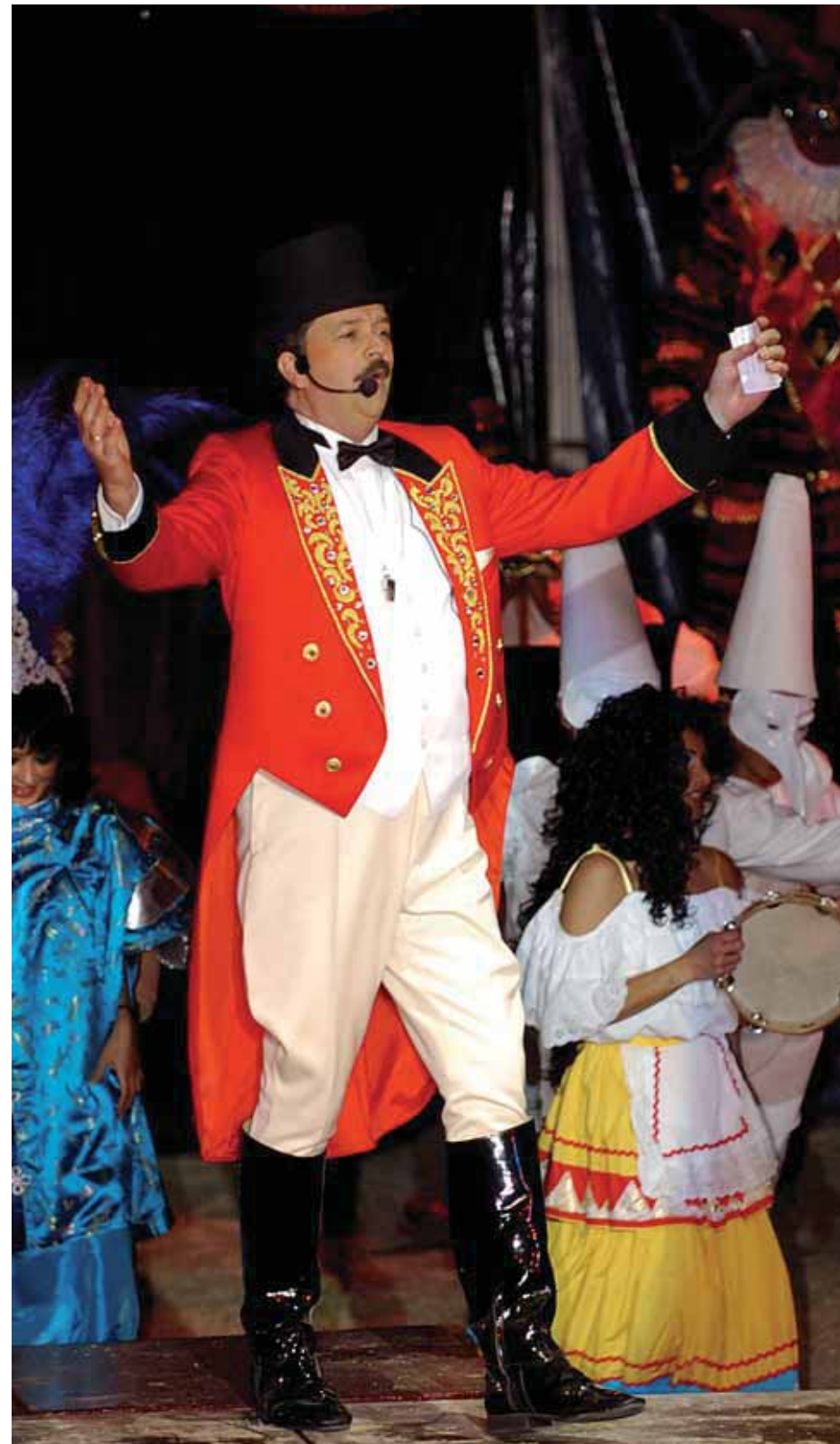
Muzikanten en dansende apen, Schuco (1935)
Humpty Dumpty Circus, A. Schoenhut (1903-1910)

Robert Ronday

VAN GOOCHELAAR TOT SPREEKSTALMEESTER

TEKST PIET DE BOER EN INEKE STROUKEN | FOTO'S CIRCUS HERMAN RENZ, JAN STADS

Robert Ronday (1958) is spreekstalmeester en algemeen directeur van het Nationaal Circus Herman Renz. Via zijn hobby gooche-len is hij in het circus terechtgekomen. Als jonge Amsterdammer droomde hij op het verlaten circusplein van een circuscarrière. Dat hij spreekstalmeester en directeur zou worden, had hij niet kunnen vermoeden.

Ronday moet niet alleen de voorstelling in goede banen leiden, maar heeft ook de zorg voor het materiaal. Als het tentcomplex opgebouwd moet worden, is hij degene die de plaatsen bepaalt en verantwoordelijk is. De spreekstalmeester loopt dan in zijn gewone kleren over het circusterrein. Maar ook het interieur hoort bij zijn taken. Voordat wij met het gesprek beginnen, komt een vrachtwagen om spullen te lossen. Ronday verlaat de directiewagen en dirigeert de chauffeur naar de juiste plek om zijn spullen te lossen. Tijdens het interview wordt hij regelmatig gebeld om wat acute problemen op te lossen. De tijd die hij heeft gereserveerd voor het interview is precies één uur. Meer tijd heeft hij niet. Vóór de middagvoorstelling heeft hij nog meer verplichtingen. Een omroep staat voor de deur met camera, microfoons en ongeduldige journalisten.

Liefde voor circus

Robert Golstein is niet in het circus geboren. Robert Ronday is niet zijn echte naam, maar zijn artiestennaam. 'Dat vond ik toen interessanter klinken', zegt hij. Robert kwam wel uit een familie met een theaterachtergrond. Zijn oma

Spreekstalmeester Robert Ronday heeft de algemene leiding van Circus Herman Renz.

was een Bouwmeester en had 'iets met hogeschool gedaan'. Een oom van hem werkte als kermisschilder. Dus het theater en mensen met reizende beroepen zaten wel in de familie. Belangrijk was ook dat vader Gerard veel van het circus hield. Menig voorstelling werd door vader en zoon bezocht. In Carré zag hij de eerste circusvoorstelling die hij zich nu nog kan herinneren. Waarschijnlijk Circus Althoff, maar het kan ook Strassburger geweest zijn. In zijn beleving een enorm circus in de circustempel van Nederland.

Circus Herman Renz heeft dit jaar het klassieke circus als thema.

We zitten in de directiewagen, een paar dagen voor het begin van het kerstcircuit in Haarlem. De tent van Renz wordt met kerstbomen, kerstman en een grote kerststal in kerstfeer gebracht. 'Ik durf wel te zeggen dat wij het mooiste kerstcircuit van Nederland zijn', zegt Ronday trots. Bovendien vindt de voorstelling plaats in een tent. 'Echt circus wordt in een tent gegeven. De knusse familiale sfeer van een tentcircuit waar iedereen dicht bij de pisterand zit, is essentieel. In grote zalen moet je als bezoeker met een verrekijker de mimiek van de clown proberen te zien. Dat schept veel meer afstand.'

Circusje spelen

Ronday heeft nu de algemene leiding van Circus Herman Renz. Een verantwoordelijke functie die weinig tijd overlaat om zelf op te treden. Maar zijn circuscarrière is klein begonnen. Als jongetje probeerde Robert bij de hekken de aandacht van de circusartiesten te trekken en hand- en spandiensten te verrichten. Artiesten helpen, affiches plakken en een beetje rondstruinen bij de hekken. Circus was ook heel bijzonder, begin jaren zestig. 'Er was niet zoveel amusement als nu en het circus was exotisch. Allerlei dieren liepen er rond van paarden tot leeuwen.' Zo bouwde hij een netwerk van contacten op, want de

circussen kwamen regelmatig terug op het Bos en Lommerplein bij hem in de buurt. Bijvoorbeeld Strassburger, Althoff, Sarrasani en Boltini. Als het circus weg was, ging Robert op het verlaten circusplein midden in de cirkel met achtergelaten zaagsel staan. Met gesloten ogen fantaseerde hij een volle chapiteau met een wervelende show die hij, een jochie van zeven-acht jaar aankondigde. 'Hooggeëerd publiek ...!' En een denkbeeldige voorstelling ontrolde zich in zijn gedachten.

Spreekstalmeester bij Toni Boltini

Tijdens zijn middelbare schooltijd ging Robert in de vakantie met het circus mee. Van alles deed hij. Hij was requisiteur of plakker en deed allerlei andere werkzaamheden. Hij had het geluk dat een bekende circusartiest dicht bij hem in de buurt woonde. Frank Polderman, alias Frank Torrez, spreekstalmeester bij Circus Toni Boltini. Deze nam Robert onder zijn hoede en leerde hem de eerste kneepjes van het spreekstalmeesterschap. De naam spreekstalmeester heeft betrekking op de oorspronkelijke functie: hoofd van de stallen van het circus. Traditioneel droeg de spreekstalmeester daarom rijlaarzen, een rijbroek, slipjas en om zijn deftige functie te benadrukken een hoge hoed. De spreekstalmeester was voor het publiek het gezicht van het circus en dat is nog steeds zo.

Ronday was in 1976 het hulpje van Torrez. Op een avond kon Torrez plotseling niet optreden. Hij zei: 'Rob je hebt het nu zo vaak gezien, jij bent vanavond spreekstalmeester.' 'Zenuwachtig was ik natuurlijk, nog een keer oefenen en ja hoor in Utrecht was toen het eerste optreden als spreekstalmeester bij Toni Boltini.' Gelukkig had Robert als goochelaar al een rokkostuum en een hoge hoed. Het was heel spannend en

toch wat onwennig zo'n grote tent met een massa mensen erin. 'Maar ik kwam sympathiek over en had succes', vertelt Ronday glimlachend. Een hele geruststelling. Zonder sympathie van het publiek kon je het als spreekstalmeester vergeten.

Torrez ging het jaar daarop niet meer mee. 'Boltini vroeg daarom aan mij om spreekstalmeester te worden. Mijn ouders kochten een caravan en Boltini zei toe voor vervoer te zorgen. Maar je weet hoe dat gaat. Je bent dan als laatste aan de beurt en dat beviel niet zo. 'Kun je auto rijden', vroeg Boltini. Eigenlijk niet, al had ik wel wat rijlessen gevolgd. Maar de wagen waarin ik moest rijden, was een automaat en met wat hulp en wat oefenen op het terrein kon ik meerijden in de colonne.' Tot 1980 werkte Ronday bij Boltini. Het ging slecht met Boltini en hij besloot te stoppen met circus en zich te vestigen in Oud Valkeveen.

Goochelaar en clown in Duitsland

Bij een wintercircuit in Groningen vroeg de beroemde Duitse circusdirecteur Franz Althoff of hij spreekstalmeester wilde worden in Duitsland bij Circus Williams-Althoff. Tenminste als hij Duits sprak. Natuurlijk beaamde Ronday, die wel Duits kende, maar deze taal nog lang niet vloeiend sprak.

Circus Althoff was veel groter dan Boltini en een modern circus. Ze verplaatsen hun circus bijvoorbeeld met containers en ze hadden een thematisch circusprogramma. Dat betekende dat nummers vloeiend in elkaar overliepen en één geheel vormden. Eigenlijk heel modern voor die tijd, toen de programma's vooral bestonden uit losse acts die door de spreekstalmeester aan elkaar gepraat werden. Bij Althoff maakte Ronday ook kennis met circus op televisie. Althoff verzorgde het programma 'Telecircus' bij de West Deutsche Rundfunk. Robert trad op als goochelaar, spreekstalmeester en deed ook mee in de clownsacts. Hij was de aangever, de pierrot of witte clown. Ronday verzorgde met twee clowns de verhaallijn door het

Circus Herman Renz is een bedrijf waar ruim zeventig mensen afkomstig uit alle werelddelen gedurende een jaar wonen en werken.

programma en trad op als oude man met masker, die de vooraankondiging deed voor het volgende nummer.

Bij Althoff voelde Ronday zich opgenomen in de circusfamilie. Hij werkte daar tot 1986 en deed veel ervaring op met opbouw, logistiek en organisatie en vergaarde meer status als artiest. Althoff sloeg in 1987 een nieuwe weg in. Ijsshows waren in. 'Holliday on ice' brak alle records. Ook Franz Althoff dacht daar een graantje van mee te kunnen pikken. 'De ijsshows hebben een jaar gedraaid'. vertelt Ronday. 'Maar het was toch niet het succes dat hij ervan verwachtte.'

Illusionist in Circus Piste

Gelukkig kon hij tegen een schappelijke prijs een paar illusies overnemen, zodat hij met eigen illusies kon optreden en een goede doorstart kon maken. In Duitsland werkte zijn latere vrouw Brenda Steijvers in de catering bij Franz Althoff. Toen deze een ijsrevue begon, trokken Robert en Brenda naar België en traden als illusionistenduo op bij Circus Piste. In het kleine Vlaamse circus schoot Robert Brenda af met een kanon en zaagde haar doormidden. Circus Piste was zo klein dat ook de artiesten moesten mee helpen in de kassa en bij de op- en afbouw. Ook hadden zij tot taak

de pers te woord te staan en de tournee uit te zetten. Je moest het met elkaar doen. Het zou de voorbode worden voor het werk dat hij bij het beginnende Circus Herman Renz junior zou doen. Circus Piste liep goed. Het bedrijf groeide. Jammer was dat de directie van Circus Piste uit twee personen bestond die het vaak niet eens konden worden. Het komt een paar keer terug in het gesprek. 'In het circus moet één persoon het voor het zeggen hebben anders gaat het mis'. volgens Ronday.

Kort en flitsend

In 1988 begon Robert bij Ted de Braak, toen een bekende televisiepersoonlijkheid. Er moest die winter een permanente show in Amsterdam komen voor toeristen. Ronday zou de mensen welkom heten, liedjes zingen, dansen en goochelen met Brenda als assistente. Het leek een goede formule, maar het werd geen succes. Via de familie van Brenda kwam hij toen in contact met Circus Renz. Anneke Olivier, de moeder van Brenda, en haar broer Milko werkten daar. Ook Brenda en Robert gingen voor Renz senior werken.

Toen vader Renz (Nol van der Vegt) eind 1989 overleed, viel het bedrijf uit elkaar. Zoon Herman ging in engagement in

Frankrijk en Milko Steijvers en Robert gingen werken bij het traditionele Oostenrijks Nationaal Circus. Robert werkte daar twee zomerseizoenen en maakte zo kennis met een heel traditioneel bedrijf met een bijna tachtigjarige directrice. 'Het was een circus als uit een sprookjesboek'. vertelt Robert. Wat hij daar leerde was dat de nummers en aankondigingen kort en *to the point* moeten zijn. *In die Kürze liegt die Würze*. In de beknoptheid ligt de kracht, pittigheid. En dat geldt nu nog steeds voor de programmaopbouw van Circus Herman Renz. Het moet flitsend zijn. De opening moet spectaculair zijn, het eind moet spectaculair zijn en wat daar tussen ligt moet vlot en krachtig lopen. Het hoogtepunt is de finale.

Circus Renz junior

Doordat het Herman junior niet beviel om in het buitenland voor een ander circus te werken, stelde hij voor een eigen circusbedrijf te beginnen. Circus Renz junior. Met een kleine groep wilde hij een kwalitatief goed circus neerzetten en circus een positief imago geven. Alleen geld om te investeren was er bijna niet. Alle participanten droegen daarom een steentje bij en er werd geïnvesteerd in materiaal, zoals een geluidsinstallatie en reclamemateriaal.

Ronday behoorde met zijn illusionistenact tot de vaste nummers van het circus. Anneke Olivier was spreekstalmeester. Circus Herman Renz zocht het publiek op. Door een contract met Center Parcs kweekten ze een nieuwe achterban. En als ze niet op een vakantiepark stonden, dan toerden ze door het land. 'In het begin deden we alles zelf met een groep van ongeveer dertig man. Ik zat kaartjes te stempelen en als ik de muziek hoorde, moest ik snel de piste in om als illusionist op te treden.'

Het ging Circus Herman Renz voor de wind. Tot de noodlottige dertiende maart 1996. Door koolmonoxide komt het echtpaar Herman en Diana Renz om het leven in hun spiksplinternieuwe salonwagen. Het circus dreigde voor de tweede keer verkocht te worden, want de moeder van Herman eiste veel geld. De koppen werden bij elkaar gestoken en men besloot door te gaan en het Circus Herman Renz voort te zetten. De taken werden herverdeeld. Voor Robert Ronday en Brenda een grote verandering. Illusionist Ronday werd spreekstalmeester en Anneke ging de financiële directie voeren. 'Je hebt natuurlijk wel eens mot'. zegt hij, 'maar dat komt in alle families voor. Op het gebied van circus waren we het wel eens met elkaar, anders gaat het niet.'

Jaarprogramma bedenken

Binnen de directie kreeg Ronday een managementfunctie. Nu zorgt hij voor de algehele leiding. Hij bedenkt bijvoorbeeld de thema's van de voorstellingen. Onder invloed van de trend om voorstellingen meer tot samenhangend geheel te smeden, werkt Circus Herman Renz met jaarthema's. Zo had het circus thema's als: Tweeduizend en een nacht, Magic vision, Fiesta tropicana, Splash en Hello Hollywood. Bij Splash liet Ronday zich inspireren door watercircussen uit Duitsland. Alleen dat watergeknoui in de piste wilden de andere directieleden niet. Om toch een spetterend einde aan de show te krijgen, werd een fontein-apparaat met haai en meermin besteld en iedereen was enthousiast. De rest van het programma werd ook 'waterig' ingekleurd. De huisclowns Milko en Frenky

brachten een nummer met emmers water en confetti.

Als het jaarthema gekozen is, gaat Ronday op zoek naar acts. Daarbij reist hij veel naar buitenlandse circussen. Als de artiesten bekend zijn, worden de kostuums en de decorstukken ontworpen. Er wordt muziek gemaakt voor het eigen orkest van Circus Herman Renz en er komt een plan voor dingen als belichting en showeffecten. Dit jaar deed Robert voor het eerst de regie samen met een Italiaanse regisseur.

Goed circus combineert spanning, magie en nostalgie.

Klassiek circus

Bij de nieuwe opbouw van het programma verandert ook de functie en aankleding van de spreekstalmeester. 'Ik pas mijn kostuum aan bij het thema'. zegt Ronday. Dit jaar is het Jaar van het Circus en daarom is als thema 'Il Circo Classico' gekozen. 'Dan sta ik er weer als echte directeur met rijlaarzen, rokkostuum en toeter van: 'Komt dat zien, komt dat zien. Hooggeëerd publiek!'

De aankondigingen zijn dan ook weer 'klassiek uitvoerig'. Tot ongeveer vijftien jaar geleden was het namelijk heel gewoon dat artiesten met een lange vooraankondiging bij het publiek geïntroduceerd werden. Nu niet meer. 'Men wil ook in het circus korte spetterende acts. Men is gewend te zappen'. zegt Ronday. 'Vroeger vertelde de spreekstalmeester waar ze vandaan kwamen, wat ze gingen doen, enzovoort. Nu is er maar heel weinig tekst. Als er iets bijzonders gebeurt en het publiek daar extra op geattendeerd moet worden, zegt de spreekstalmeester dat, anders niet. Bij Circus Herman Renz is de spreekstalmeester onderdeel van het programma en speelt hij mee bij clownsnummers, vrijheidsdressuur en in de finale. Hij is de schakel tussen de nummers, de rode draad in het programma. De spreekstalmeester blijft zo indirect het gezicht van het circus.

Authentieke sfeer

Het meeste werk zit echter in de voorbereiding van een nieuw programma en de regie van de artiesten. Hoe loopt de verhaallijn van het programma. Welk nummer zetten we vlak voor de pauze en wie op het eind van de voorstelling. Hoe later je in het programma zit, hoe beter de artiest. 'Je moet werken naar een hoogtepunt'. zegt Ronday. 'Je moet zorgen dat je de voorstelling van het begin tot het einde boeiend houdt. Vooral voor kinderen mogen de acts niet te lang duren, want dan gaan ze zich vervelen.

Het ligt er ook aan wat je voor publiek hebt. Vooral publiek dat echt een avondje uit is, kun je enthousiast krijgen. Naast spanning en magie moet circus ook emotie oproepen. Het moet mensen raken. Het moet wat met je doen en het is de kunst om dat te bereiken.'

De nieuwe show van Circus Herman Renz slaat goed aan. Mensen zijn zo enthousiast dat Robert Ronday er over denkt om volgend jaar weer het klassieke circus als thema te kiezen. 'Mensen zeggen: hier komen wij voor. Dit is het echte circus.' Het is elk jaar dan ook weer puzzelen om een goed programma te brengen. Het jongetje dat op het achtergebleven zaagsel in Amsterdam-West met zijn ogen dicht droomde over circus moet nu vooral de ogen openhouden en zorgen dat de regie vlekkeloos verloopt en het publiek na de voorstelling weer tevreden naar huis terugkeert. Want daar gaat het om. ■

Holländischer Circus

EEN VERGETEN GESCHIEDENIS

Nederlandse folklore in het circus

TEKST ALBERT VAN DER ZEIJDEN | ILLUSTRATIES COLLECTIE JAAP BEST, WWW.CIRCUSMUSEUM.NL

In de collectie van circus-verzamelaar Jaap Best wordt een elftal prachtige affiches bewaard met folkloristische voorstellingen. Uit deze affiches blijkt dat de Nederlandse folklore ooit een circusattractie was.

Circusaffiches zijn een interessante bron voor historisch onderzoek. Ze zijn tegelijk ook kunst: de affiches zijn vaak prachtig ontworpen en een lust voor het oog. De affiches fungeren als lokkertjes en als uithangbord voor het circus: door middel van de affiches wil het circus zoveel mogelijk bezoekers trekken. Voor de rondtrekkende, reizende circussen waren ze daarom levensnoodzaak, zeker aan het begin van de twintigste eeuw, toen er immers nog geen sprake was van moderne communicatiemiddelen als radio en televisie, laat staan het internet. Het was in die tijd de meest praktische manier om te laten weten dat het circus in aantocht was. Voorafgaand aan de komst van het circus stuurde de circusonderneming vaak een plakploeg vooruit om affiches op te hangen. Het verhaal gaat dat het beroemde mammoetcircus Barnum & Bailey, dat zo rond 1900 door Europa toerde en in 1901 ook Nederland aandeed met de 'greatest show on earth', zelfs een complete drukkerij vooruit stuurde, waarop de affiches gedrukt werden.

Voor de circussen fungeerden de affiches als reclamemedium. Met hun rijke beeldtaal vormen de affiches een onderdeel van wat moderne etnologen de visuele cultuur noemen. De affiches zijn, om een geleerde term te gebruiken, identiteitsconstructies, waarmee de circussen een bepaald imago wilden uitstralen.

Elf folkloreaffiches

De grootste verzameling circusaffiches in Nederland is waarschijnlijk die van Jaap Best. De Alkmaarder Jaap Best (1912-2002) was indertijd een bekende circusverzamelaar. In 1971 publiceerde hij een aardig en nog steeds leesbaar boekje over de geschiedenis van het circus in Nederland. De collectie van Jaap Best wordt tegenwoordig bewaard

in het Teylers Museum. Belangrijk voor de circusliefhebber is, dat deze collectie ook op het internet toegankelijk is gemaakt. De collectie is te raadplegen via de website www.circusmuseum.nl. Als nadere toegang worden op de beginpagina van deze site de affiches onderverdeeld in verschillende categorieën, zoals acrobatiek, clowns, freaks en jongleurs. Als betrekkelijke circusleek, en met het Jaar van de Folklore van vorig jaar nog in het achterhoofd, viel mijn oog op de categorie 'Folklore'. In de collectie Best gaan onder deze categorie maar liefst 277 circusaffiches schuil. Over het algemeen gaat het over vreemde, exotische folklore uit landen als Japan, Egypte, Spanje of Mexico. Maar in een kleine subcategorie is ook sprake van 'Hollandse folklore'. In totaal worden onder deze subcategorie elf affiches ontsloten. Over deze elf affiches met 'Hollandse folklore' gaat dit artikel.

Hollandse folklore

De elf affiches met Hollandse folklore die in het Teylers bewaard worden, verschenen tussen 1906 en 1929. Ze zijn allemaal vervaardigd door de Hamburgse drukkerij van Adolph Friedländer. Deze Duitse onderneming maakte affiches voor circusondernemingen uit heel Europa. In de periode tussen ruwweg 1872 en 1935 was hij, wat je nu zou noemen, de Europese marktleider in dit segment. In de collectie van Jaap Best zijn er in totaal liefst 3500 kleurenlitho's van Friedländer bewaard gebleven. Best wist er in 1964 de hand op te leggen, toen hij een beroemde Duitse collectie overnam.

Volendammer kostuum

Het oudste van de elf folkloreaffiches verbeeldt, zoals het Nederlandse opschrift luidt, 'De onbreekbare Hollander Silwosko'. De man, gekleed in een Volendammer kostuum, heeft natuurlijk

bepaald geen Hollandse naam. Op een ander affiche uit de collectie van Jaap Best, uit 1914, wordt Silwosko vermeld als impresario van de Japanse goochelaar en tovenaars Tokido. Silwosko's belangstelling ging naar het schijnt uit naar exotische folklore, in een tijd met veel minder mobiliteit dan nu hoorde daar blijkbaar ook de Nederlandse folklore bij.

Evenzeer gekleed in Volendammer kostuum is een groepje van drie mensen op het jongste affiche uit de collectie Best, uit 1929, dat als opschrift 'Familie Hofmann' draagt. Hofmann is natuurlijk ook al geen Hollandse naam, al is de afbeelding er niet minder 'Nederlands' om. Op de achtergrond zien we enkele typische Volendamse vissersboten. In dezelfde categorie valt een affiche uit 1912, met als opschrift 'Wanda: Hollandse soubrette'. Een soubrette was een enigszins frivole zangeres of actrice die zingt in komische opera's of zangstukken en ook wel eens in het circus. Wanda zit op een meerpaal aan de rand van de Zuiderzee, met prominent in beeld gebracht de onder haar rok uitste-

kende klompen. Op de achtergrond zijn weer enkele typisch Nederlandse vissersboten te zien.

De dikste meisjes

Het minst flatteus voor ons is een affiche uit 1925, van drie meisjes gekleed in Hollandse klederdracht en met als opschrift: 'Die dicksten und schwersten Mädchen von Holland: Elsa, Elvira und Berta'. Met de snel toegenomen vetzucht onder de Nederlandse jeugd anno 2006, schijnen meer Nederlandse meisjes er zo uit te zien: ze zijn een bijna alledaagse verschijning geworden. In 1925 golden Nederlandse meisjes van een dergelijke omvang nog als een circusattractie. Ter geruststelling: de namen van de drie zogenaamde dikste en zwaarste meisjes uit Holland klinken mij toch vooral Duits in de oren: Elsa, Elvira en Berta zijn Duitse namen. Dik zijn was een Duitse obsessie, die op onze Nederlandse meisjes geprojecteerd werd.

Het Blazer Duo

Het meest intrigerende affiche uit de collectie Best is een affiche van 'Das sen-

sationelle urkomische Blazer Duo'. Dit Blazer Duo bracht, blijkens de tekst op het affiche uit 1907, een hondenact, gekoppeld aan een 'salon- und excentrischer Holländischer Bauern-Gesang-Tanz- und Verwandlungs-Act'.

Het decor van het affiche is typisch Nederlands in alle opzichten, om te beginnen al in de tegeltjesachtige achtergrond die refereert aan het ook in Duitsland zo bekende Delftsblauw. Op de achtergrond zijn vele molens te zien, en ook weer zo'n typisch Nederlandse vissersboot. De twee honden uit de act van de 'tanzenden Hunden' zijn afgebeeld in Nederlandse streekdracht.

Het typisch Nederlandse blijkt ook uit de Hollandse boerendansen en gezangen die werden uitgevoerd. De act was een echte klompdansen *avant la lettre*. Over het Blazer Duo heb ik navraag gedaan - onder andere in Duitsland - maar heb niets kunnen vinden. Blijkbaar is het duo volledig in de vergetelheid beland. Ik heb dan ook niet kunnen achterhalen welke nationaliteit het duo had. Waar-

Veel 'typisch' Hollandse circusacts blijken een Duitse achtergrond te hebben.

schijnlijk hadden ze een Duitse achtergrond. Maar wat was dan de reden dat ze zich in 1907 in een Hollandse outfit huldten en een Hollandse hondenact annex boerendans en zang uitvoerden? Op de afbeelding op het affiche oogt het Blazer Duo als een echtpaar van middelbare leeftijd. Of ze ook andere acts hebben uitgevoerd en waar ze zoal optraden, heb ik niet kunnen achterhalen. Klaarblijkelijk bezaten ze de middelen om Friedländer te vragen voor hen een affiche te ontwerpen. Maar dan wel eenmalig, andere affiches van hen heb ik namelijk niet kunnen traceren.

Exotisch

Het overgrote deel van de Friedländer affiches met Hollandse folklore betreft affiches van Duitse circussen of Duitse circusartiesten en waren dus bedoeld voor een Duits circuspubliek. De Nederlandse folklore oefende vooral in Duitsland grote aantrekkingskracht uit. Overigens tot de dag van vandaag: Frau Antje is immers in Duitsland nog steeds een heel bekend symbool waarmee de typisch Nederlandse melkproducten worden aangeprezen. De Nederlandse folklore geldt en gold voor de Duitsers blijkbaar als exotisch. Dit was al zo in de periode rond 1900, zoals blijkt uit het circusaffiche uit 1907 van het Blazer Duo. Op het affiche is immers sprake van 'excentrischer Holländischer Bauern-Gesang-

In de collectie Jaap Best zijn circusaffiches met Nederlandse symbolen opgenomen.

Tanz'. De voorstelling was typisch Nederlands, maar tegelijk toch ook 'excentrisch' genoeg om interessant te zijn voor het Duitse publiek. Anders zouden er nooit Hollandse folklore acts te zien zijn geweest in de Duitse circussen.

Nederland is voor de Duitsers natuurlijk één van de naaste burens en was daarom bekend bij het Duitse circuspubliek. Maar de folklore maakte de Nederlanders ook weer voldoende exotisch om naar te willen kijken. Het is een vreemde paradox dat het typisch eigene zo vaak in

exotische folklore wordt gezocht.

Circussen zijn altijd op zoek naar het bijzondere en het exotische: het grootste, kleinste of dikste. Het blijkt ook uit de vele affiches met bijvoorbeeld acts met Japanners, Mexicanen of Chinezen. Maar ook de Hollandse folklore vormde voor velen blijkbaar een exotische attractie.

Folkloreschouwen

Ook in andere landen was er belangstelling voor deze 'excentrische' Hollandse folklore. Zoals bijvoorbeeld blijkt uit twee affiches uit 1913 uit de collectie van Jaap Best, getiteld 'The 8 Holland Marken Girls'. Op één van de affiches zijn enkele Markense huisjes te zien, met links en rechts ingeplakt portretjes

Op de wereldtentoonstelling die in 1878 in Parijs gehouden werd, was bijvoorbeeld een Hindeloper stijkkamer te zien, die erg lijkt op de Markense stijkkamer die in het circus te zien was. Zoals Ad de Jong in zijn proefschrift *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* heeft laten zien, toonde men de Hindeloper kamer tijdens de wereldtentoonstelling als typisch Nederlandse volkscultuur. Het typisch Nederlands eigene werd gezocht in min of meer achtergebleven plattelandsgebieden, waar de volkscultuur nog bewaard was in zijn meest zuivere en ongerepte vorm: in plaatsen als Hindelopen, Volendam en Marken. Voor de buitenlandse bezoekers van de wereldtentoonstelling in Parijs, verbeeldde de Hindeloper volkscultuur de Nederlandse nationale identiteit.

Uit de circusaffiches die over de Markense stijkkamer bewaard zijn gebleven, blijkt dat Marken in het buitenland minstens zo bekend was als Hindelopen. Uit de circusaffiches blijkt ook dat de wereldtentoonstelling niet het enige wereldtoneel was waarop Hollandse folklore te zien was: volkerenshows vormden in die tijd ook een vast bestanddeel van het circus. Daarbij ging het niet alleen om exotische volkscultuur uit landen als Japan, China en Mexico. Ook de folklore van de West-Europese landen, niet alleen van Nederland maar ook van landen als Zweden, Engeland en Frankrijk, kreeg een plaats in het circus. Dat blijkt uit de affiches die in de collectie van Jaap Best bewaard zijn gebleven.

Ook de Delftsblauwe kleuren verwijzen naar het Hollandse karakter van de circusacts.

Delfts blauw

De exotische Nederlandse folklore was ook in een ander type voorstellingen te zien, die met name in de Duitse circussen op het podium werden gebracht. Het gaat hier om de zogenoemde pantomimen, een mengsel van ballet, theater en muziek. Het bijzondere van deze programma's was dat er een dramaturgisch concept aan ten grondslag lag, een thema dat de voorstelling eenheid gaf. Dit konden historische thema's zijn, ontleend aan spectaculaire historische gebeurtenissen of personen. Zoals bijvoorbeeld 'Ein Jagdfest am Hofe Ludwig XIV' (uit 1911) of een exotische show 'Aus unseren Kolonien' (uit 1913). Maar ook folklore was soms een inspiratiebron. Zoals circusdiva Paula Busch het ooit formuleerde: 'We moeten actualiteit bieden. Ons publiek wil grote en kleine wereldgeschiedenis in het circus herbeleven. En het publiek wil vermaakt worden met dans en muziek.'

Het beroemde Berlijnse circus Busch was in dit genre toonaangevend. Busch was oorspronkelijk een rondtrekkend tent-circus. Toen de zaken echter goed gingen, kon Paul Busch al snel ook een vast circusgebouw laten neerzetten, net zoals Oscar Carré dat deed in Amsterdam (ook in Carré waren trouwens wel eens pantomimen te zien). De beroemdste circustempel van Busch stond in Berlijn, het in 1895 geopende circusgebouw kon maar liefst 4300 toeschouwers herbergen. Later was het zijn dochter Paula Busch, die verantwoordelijk was voor veel van de pantomimen in Circus Busch.

In 1922 bracht Circus Busch de voorstelling 'Delfter Träume. Tanzphantasie in Blau-Weiss'. Het Delft en het blauw-wit in de titel van deze voorstelling verwijst naar het beroemde Nederlandse Delftsblauw, dat tot de dag van vandaag een belangrijke identiteitsmarker is van de Nederlandse identiteit. In de collectie van Jaap Best zijn van deze voorstelling twee promotieaffiches bewaard gebleven. Op beide affiches staat centraal een Hollandse molen afgebeeld, wederom als symbool van de Nederlandse identiteit. Op de voorgrond is een accordeonspelende Hollandse jongen te zien, op

het ene affiche vergezeld van een Nederlands meisje in klederdracht. Verder zijn vooral veel dansende meisjes in streekdracht afgebeeld.

Hollandse water show

Het Nederlandse nationale sentiment wordt ook bespeeld in een affiche van het zogenoemde 'Holländischer Circus', dat wordt aangeprezen als 'Circus unter Wasser'. Het is een bont affiche met op de voorgrond mensen in bootjes en in een circustent, de meeste van hen gekleed in typerende Nederlandse klederdracht. Al deze mensen dreigen te worden weggespoeld door een enorme vloedgolf. Aanvankelijk kon ik dit affiche niet goed thuisbrengen. Ik dacht dat 'Circus unter Wasser' iets te maken had met Nederland als onder de zeespiegel gelegen polderland. Even verder zoekend bleek mij echter, dat het 'Circus unter Wasser' een specifiek genre vertegenwoordigde, dat in Duitsland heel populair was. In Duitsland was het vooral Jacob Busch (1879-1948) die zich hierin onderscheidde. Busch gebruikte daarbij de term 'Circus unter Wasser', ook op zijn affiches. Bij het 'Circus unter Wasser' ging het om een levendige pantomimeshow, die opgevoerd werd in een onder water gezette piste. Busch, die overigens geen familie is van de Berlijnse familie Busch, zette de 'Wasserpantomime' in het programma na de pauze. Vóór de pauze volgde hij meestal het traditionele circusprogramma, met wilde dieren en met clowns.

Circus en theater

De 'waterpantomimen' van circusdirecteuren als Jacob Busch vormen het sluitstuk van dit artikel. Zij voerden ons terug naar een tijd toen het theater nog een belangrijk onderdeel was van het circus. Terwijl in het zogenoemde 'nieuwe' circus in onze tijd het theater opnieuw een kans heeft gekregen, is dit niet, of veel minder, het geval met de folklore. Het circus wil altijd het meest spectaculaire en het meest exotische laten zien. Daarin pasten rond 1900-1920 ook de grote folkloreshows en acts zoals de dierenact van het circusduo Blazer. Of er in de toekomst ooit weer een beroep gedaan zal worden op de folklore als inspiratiebron zal de tijd moeten leren. ■

Kitty Hagen

IK WILDE VOOR DAT BORD STAAN

TEKST PIET DE BOER | FOTO'S CIRCUS FANTASIA

'Ik was een burgermeisje en wist van niks', vertelt Kitty Hagen. 'Zo noemden ze dat toen in het circus. Ik kwam de eerste dag werken, gekleed in een rok met hoge laarzen en een hoed op. Twee weken schatten ze, dan zou ik wel vertrokken zijn.' Het liep anders. Ze integreerde razend snel in het circusleven en heeft nu een eigen rondreizend circus en een organisatiebureau samen met de messenwerper, waarmee ze het eerste jaar voor het bord stond.

Kitty Hagen (1962) woonde in Laren en bezocht daar de voorstellingen van Toni Boltini. Ze had een mode-opleiding gevolgd en werkte begin jaren tachtig in een boetiek. 'Die schoten toen als paddestoelen uit de grond en ik deed de inkoop. Hartstikke leuk, totdat de zon ging schijnen en ik opeens dacht: dit is het toch niet hè?' Haar vriendin had connecties in de circuswereld en stelde voor met het circus mee te gaan. Ambitueus schreven ze een brief naar Hans Martens van Circus Holiday of ze bij hem mochten werken. Martens vond dat prima. Helaas trok de vriendin zich terug, maar Kitty dacht: 'Ik heb A gezegd en ik wil het hele alfabet opzeggen' en stapte in 1982 dapper het circusleven binnen.

Ik wilde in die piste

Ze was aangenomen voor de reclame. Wat hield dat in? 'De eerste dag stond ik met een aardappelschilmesje de affiches van de borden te krabben in de stromen-

de regen. Toen dacht ik wel: waar ben ik aan begonnen. Kitty bezocht de winkelcentra om reclame te maken. 'Hallo. Ik ben van Grand Variété Saltarino. Mag ik hier een affiche ophangen? Dat was het', zegt ze. 'Maar ja ik wilde in die piste. Dus toen er tijdens de eerste repetitie in Utrecht een van de artiesten een assistent nodig had, stak ik als eerste mijn duim omhoog. Ik heb werkelijk van alles gedaan. Met slangen gewerkt en Oosterse dans gedaan, een krokodil over me heen laten lopen en ook een lucht-ballet.' Dat laatste heeft ze maar een blauwe maandag gedaan. 'Dat is dus helemaal niks voor mij. Ik wist niet wat voor en onder was en mijn hart klopte in mijn keel.' Het is dus wel afzien voor een beginnend artiest.

Tijdens het seizoen kwam de messenwerper zonder partner te zitten. Zijn vriendin ging bij hem weg en een messenwerper heeft een assistente nodig. Kitty wilde graag voor het bord staan, maar was net te laat. 'Maar het geluk was met mij', zegt ze. 'Zijn assistente kreeg een blessure, brak haar enkel en kon niet werken en zo stond ik dat seizoen voor het bord terwijl Geronimo (Gilberto da Silva Virgilio) de messen wierp.' Toen ze als Adja in dat nummer meedeed, hoorde ze ook bij de artiestengroep.

Ze had haar circus pleegouders Tante Fien en Ome Sjeff Leenaerts al uitdagend voorspeld dat ze voor het eind van het seizoen in het programma boekje zou staan. 'Tante Fien ik sta in het programma-boekje hoor, kijk maar. Tante Fien Mullens bekeek de foto en zei alleen maar: 'Je kan zien dat je niet uit het

circus komt, anders ga je niet zo staan. Je voeten staan fout zei ze. Je moet je voeten haaks op elkaar zetten, dat staat eleganter', zegt Kitty. 'Het is eigenlijk heel eenvoudig, maar op circusscholen leer je dat niet. Je handen moet je zo doen.' Kitty staat op en gaat op haar hurken zitten. Een knie naar voren, legt beide handen op de voorste knie. Zo mag het wel. Het was op het eerste gezicht, misschien niet zo'n bemoedigende reactie van Tante Fien, maar zegt Kitty: 'Als ze niks in me gezien had, had ze ook niks gezegd'.

Verliefd op een messenwerper

Kitty werd verliefd op de messenwerper, maar de relatie heeft maar één circusseizoen stand gehouden. Ze verloren elkaar uit het oog. Die eerste winter bivakkeerde ze in Tilburg. Ze vond onderdak dicht bij Tante Fien en Ome Sjeff Leenaerts. 'Die twee hebben een warme arm om me heen geslagen', zegt ze vertederd. 'Ze hadden een circus verleden. Tante Fien kwam uit de bekende familie Mullens en was acrobaat. Ze deed vroeger een nummer met Jonny Mullens. Ome Sjeff was eertijds clown en fakir geweest. Tijdens dat seizoen is het erg gezellig. Armoede, maar wel heel gezellig. Er waren feestjes en iedereen nam wat mee. De sfeer onderling was super.' Kitty wilde niet meer terug naar het leven in de boetiek.

In de winter werd Kitty door Ome Sjeff apart genomen. 'Je moet een eigen nummer hebben. Ik heb een fakirnummer gehad met vuur spuwen en -slikken, dat kan ik je leren.' De hele winter oefende het burgermeisje Hagen in Tilburg met

Messenwerpen, vuurspuwen en glaslopen zijn specialiteiten van Kitty Hagen.

vuur en petroleum. Ze kreeg toen ook een artiestennaam: Yakima. Kitty is heel nuchter over haar technische kunnen bij het fakirnummer. 'Je moet het gewoon doen. Het zit vooral tussen de oren. Ik kan het vuur op mijn arm nu zelfs stil houden. Het is gewenning.' Voor het glaslopen gebruikte ze de wijnflessen die Tante Fien had leeggedronken. 'Circus is gewoon doen, maar er is ook een soort code', zegt Kitty. 'Je leert het nummer van een circusartiest en die kennis hou je voor je. Je helpt elkaar met een nummer, maar voor de buitenwereld, voor

Naast artiest is Kitty Hagen ook moeder van dochtertje Luna.

wie wij het doen, moet je een illusie in stand houden. Want anders is het niet meer mooi.'

Vuurspuwend boegbeeld

Hans Martens wilde haar wel terug hebben bij Circus Holiday. 'Maar ja, ik heel stoer zei tegen hem: 'Ik heb nu wel een eigen nummer'. Voor Martens was het fakirnummer niet genoeg. Toen kwam het aanbod van een klein circus. Circus Piccolo. Daar koos ik voor, want daar kon ik mijn eigen ding doen', zegt ze. Van die tijd af was ze zelfstandig artiest

en begon ze haar nummer uit te breiden met messenwerpen. Later werkte ze bij circus Medrano en Giovanni Althoff. Het was wat ze wilde, maar het was ook heel hard werken. Ze reisde met variété theaters, zoals de Mister Miller show in Duitsland en Studio 7 van de familie Duyns.

'Ik deed alleen de grote plaatsen als Tilburg en Stuttgart, maar dat was 'hakken'. Tijd voor een goede presentatie was er niet. Veel voorstellingen achter elkaar draaien, daar ging het om. Zo ook bij de

Canstadter Volksfesten in Duitsland. In één weekend achteenvijftig voorstellingen: achteenvijftig keer vuur spuwen, op glas springen en op een spijkerbed liggen. Een keer uit balans en mijn halve teen lag er af.' Een week later stond ze vijf uur achter elkaar als vuurspuwend boegbeeld in een oud schip voor een commercial. Elke take spuwde ze vuur. 'De petroleum gaat dan inbijten. Je hele huid gaat kapot. En dan moesten ze me bijsmeren. Dat deed goed zeer. Niet zeuren dacht ik, ik heb net achteenvijftig keer op de kermis opgetreden, nu

volhouden. Doordat de petroleum niet goed weggeveegd werd, stond ze zelfs een keer in de fik, maar gelukkig liep alles goed af, omdat ze toch nog op tijd uit haar benarde positie bevrijd werd.

Oefenen, oefenen, oefenen

Doordat ze verliefd werd en een nieuwe relatie kreeg, kwam ze weer in de burgerwereld terecht. Het circus raakte op een zijspoor. Ze bleef wel artiest en ging met een map foto's langs de verschillende impresariaten om werk. Veel enthousiasme uitstralen en vertellen: 'Ik heb een fakirnummer, dat heeft u nog nooit gezien'. En dat lukte en ze werkte uiteindelijk exclusief voor een impresariaat. Dat ging echter over de kop en toen dacht ze: dat kan ik zelf ook. Kitty begon in 1991 'Back Stage Kitty Hagen'. Themafeesten kwamen toen op en daar speelde ze op in en vormde een groep die deze feesten ging vormgeven. 'We hadden een opdracht voor een zigeunerfeest en daar moest een messennummer in. Zo moest ik dat nummer opnieuw actualiseren, omdat ik het al tijden niet meer gedaan had. Ik bestelde nieuwe messen en bijlen, bord in de tuin en oefenen, oefenen, oefenen. In het begin vlogen de bijlen dan wel eens over de schutting. Dan kwam er een stem van de andere kant: 'Is het veilig, kan ik even daar en daar naar toelopen?' Ook de groep vrouwen waar de act mee opgevoerd moest worden, had enige aarzeling. 'Ga maar staan', zei ze dan, als de groep kwam kijken. Maar dat deden ze toch niet meteen. Het zigeunerfeest is er gekomen en het messenwerpen is een specialisme van Kitty Hagen geworden.

De techniek wordt volgens haar sowieso te veel overschat. Dat kunstje doet er niet veel toe. 'Jouw publiek weet niet, ik noem maar een gek voorbeeld, hoe lang jij hebt moeten oefenen op een driedubbele salto met een luciferdoosje. Dat weten ze toch niet. De toeschouwers willen geëntertaind worden, dus je moet stralen. De presentatie is alles. Ik wil een

lach op je gezicht zien. Want daar pak je mensen mee. Ik pik ze er ook zo uit bij jonge artiesten. Jij hebt het wel en jij hebt het niet. Je kunt dat ook niet leren. Dat zit in je of niet.'

Circus Fantasia

Met Dick Hoezee van Circus Fantastique (nu Rigolo) deed ze in de jaren negentig zomertournees. Vijf jaar lang. Toen kwam in 2001 Gilberto weer op haar pad. De vlam sloeg in de pan en ze trouwden in 2003 en hebben inmiddels een dochtertje: Luna. Een zomertournee werd toen problematisch. 'Drie kapiteins op een schip. Dan gaat het niet meer. Dan moet je stoppen.'

Gilberto is geboren in het circus en ik vond het ook heerlijk om twee maanden op reis te zijn. Dus toerde ze in 2003 met een gehuurde tent door Nederland en hebben ze in 2004 een eigen tent gekocht. Gilberto maakte de façade en de hekjes. 'Binnen hebben we bordeaux velours gordijnen en veel houtsnijwerk. Het is heel nostalgisch ingericht. We hebben natuurlijk een groot aantal nummers zelf, illusieshow, Argentijnse bola-bola's, fakir, messenwerpshow en clownerie. Daarnaast engageren we andere mensen. In totaal zijn we dan met zo'n twaalf mensen en hebben een ruim twee uur durend programma. Het is een familieprogramma, maar er zit ook een verhaal in de voorstelling. Circus Fantasia is een mengeling van een traditioneel nostalgisch familieprogramma en theatercircus.'

Af en toe grijpt ze ook nog terug naar een nummer, dat ze in het begin van haar circuscarrière deed. Een slangennummer bijvoorbeeld. Ze heeft met boa's en pythons opgetreden. 'Dat is niks voor mij', zegt ze resoluut. 'Het verzorgen van de dieren is heel veel werk.' Ze heeft nog wel eens dieren geleend van Ferry (Les) Torrez, de zoon van spreekstalmeester Frank Torrez. Hij moest ze wel komen voeren, want dat deed ik

liever niet. Ik ben zo iemand die zelfs een vlieg buiten zet. Dus dat heb ik toen niet meer gedaan.'

Circus vergt tijd

Haar hoofdkomen komt uit het organisatiebureau. Kitty ontwerpt creatieve feestconcepten en voert ze ook uit. Zelf optreden is een kik voor haar. 'Ik was zwanger en het messenwerpen kon niet meer. Ik kon geen pakje meer aan', lacht ze. 'Ik kon nog wel voor het bord staan, vond ikzelf, maar het publiek wil dat niet. Die vinden dat niet kunnen. Dus moest iemand het overnemen. Dat is vreselijk. Ik wilde het zelf doen.'

Het publiek wil niet weten hoe lang ik geoefend heb, maar wil geamuseerd worden.

Nummers veranderen ook en er ontstaat soms iets nieuws. 'Ik had een Guanita-act. Een overdone Amerikaanse tante die beauty salon Chantal exploiteert. Feestgangers kunnen geschminkt worden en voorzien van hair-extensions en namaak piercings. Door de zwangerschap had ik het spijkerbed en glasliggen al weggelaten en ging als Tante Guanita de fakirshow geven. Met een lange onderboek, wijde jurk en sokken met gaten. Ik kom binnen op een paard met een hele grote Mexicaanse hoed. En dan doe ik een soort striptease. Het werd daardoor een komisch nummer, waarin

ik glaslopen, zwaard en vuur kan combineren. Dat nummer doe ik nu nog steeds. Soms ontstaan dingen dus heel spontaan. Dat vind ik zo leuk: de basistechniek blijft hetzelfde, maar het is een compleet andere show. Bovendien hoef je hier niet een mooi meisje voor te zijn. Dit nummer kun je heel lang blijven doen.'

Kitty bereidt haar voorstellingen goed voor. 'Je moet je wel bedenken dat je voor een optreden vaak een hele dag bezig bent. Van tevoren moet je al je artiestenkostuums wassen en herstellen. Je rekwisieten nakijken en bij elkaar zoeken. Messen, bijlen, bord, petroleum en dergelijke. Alles in de wagen en dan op weg naar een schouwburg, kermis, discoparty of themafeest. Dan moet je je act voorbereiden. Kleding, schmink. Op dat moment is de concentratie het grootst', volgens Kitty. 'Dan moet er ook niemand aan mijn spullen komen. Daar kan ik niet tegen. In feite ben je de hele dag bezig met een optreden van pakweg vijftien minuten. Want wat de mensen vergeten is dat je ook nog terug moet en alles moet uitpakken en opruimen.'

Circus is ruiken, zien en voelen

Of het circus toekomst heeft is Kitty Hagen duidelijk. Als je bij blijft en je acts aanpast aan de vraag van de markt, blijft circus interessant. Hoever de techniek ook gaat, een voorstelling in een tent blijft volgens haar boeien, want 'Circus is ruiken, zien en voelen. We verkopen een stukje plezier. Dit zal nooit verdwijnen. Mensen vinden het geweldig om het van dichtbij te zien en mee te maken.' ■

Menno van Dyke

VAN ELLEBOOG NAAR GRUSS EN MAXIMUM

TEKST PIET DE BOER | FOTO'S VAN DYKE

Menno van Dyke is een internationale circusartiest uit Nederland. Hij behaalde op internationale festivals vele prijzen als jongleur. Maar hoe word je topartiest in Nederland zonder veel opleidingsmogelijkheden en hoe leef je als wereldster tussen de andere artiesten?

Menno van Dyke is in een jeugdcircus begonnen. Inmiddels heeft hij internationale bekendheid gekregen.

'Internationale faam voor jongleur', kopte *Het Parool* op 6 februari 2006. Menno van Dyke, artiestennaam van Menno van Dijken uit Amsterdam, won op het festival Cirque de Demain in Parijs de prijs van Circus Knie en de publieksprijs. De 23-jarige Amsterdammer maakt momenteel een bliksemcarrière in de circus- en variétéwereld.

Het festival in Parijs is een belangrijke graadmeter hoe je als jonge artiest staat tussen een internationaal gezelschap van aanstormende circussterren. Dit soort festivals zijn ook een uitgelezen middel om je te laten zien. 'Grote handicap als beginnend artiest is dat je een goed nummer hebt, maar niemand je kent', zegt de blonde Menno van Dyke.

Circus C.L. Mullens

Menno heeft de liefde voor het circus al vroeg ontdekt. Hij was drie jaar (1985) toen zijn ouders hem meenamen naar Circus C.L. Mullens in Den Haag. Zijn oma was jarig en had de familie uitgenodigd voor een voorstelling. Het was zijn ouders toen al opgevallen dat hij gefascineerd keek en meeleefde. De liefde voor het theater en de kunsten kreeg hij als vanzelfsprekend mee. Zijn vader is musicus en zijn moeder maakte carrière als ballerina. In de zomer ging hij met zijn moeder mee naar het buitenland en bezocht opera's, klassieke concerten, balletvoorstellingen, maar ook het circus.

Toch was de stap naar het circus niet helmaal een logische beslissing. 'Mijn zusje is ook ballerina. Ik ben toch een wat andere kant opgegaan', zegt hij bijna bedeesd. 'Meer de kant van de showbusiness.' Hij begon zijn opleiding bij het jeugdcircus. Op zesjarige leeftijd sloot hij zich aan bij Circus Elleboog. Hij deed daar aan koorddans, eenwielerrijden, acrobatiek en tenslotte jongleren. Tot zijn veertiende. Toen was het gewoon afgelopen, dan moet je plaats maken voor andere kinderen.

Als circusartiest moet je alles kunnen

Menno maakte zijn school af, maar had zijn zinnen al helemaal op het circus gezet. In de wintermaanden was hij te

vinden aan de Amstel als in Carré het Kerscircus speelde. Vanaf het eerste kerstcircus in 1994 was hij er bij en later trok hij op met de jongleurs. Een echte opleiding in Nederland was er toen nog niet. Je moest je opleiding zelf samenstellen. Toverwoord is veelzijdigheid en de jongen die jongleur wilde zijn, volgde balletlessen, een tapdancecursus, nam paardrijlessen en deed aan turnen. Je moet allround zijn in het circus, zelfs als je je specialiseert tot jongleur. In de zomermaanden bezocht hij daarom circuscursussen in het buitenland, onder andere in Frankrijk. Na het behalen van het vwo-diploma kon dan eindelijk volledig op de circuscarrière gefocust worden.

Menno besloot naar de opleiding van Anny Fratellini in Parijs te gaan. Hij was toen achttien. Auditie hoefde hij niet te doen. De docenten hadden tijdens de zomercursussen al gezien dat hij kon jongleren. 'Ik was toen al zeven jaar zelf bezig', legt Menno uit. Hier in de kamer aan de Nassaukade oefende hij dagelijks uren met ballen, ringen en kegels. Je ziet de donkere plekken nog op het plafond boven de vleugel. Ook trainde hij vanaf 1995 twee weken met de jongleurs van het Kerstcircus in Carré. Hij trad toen ook al af en toe op voor vrienden en bij feesten. In zijn ogen stelde het nog niet zoveel voor.

Parijs was echt een eyeopener. Hij ging bijna twee jaar in de leer bij een bekende Italiaanse jongleur, Italo Medini. 'Die leerde me de techniek verfijnen. Hij leerde hoe ik nieuwe figuren moest trainen en liet me begrijpen waarom jongleer-technieken werken of niet. Als het patroon niet klopt doordat je rechts te hoog gooit, dan klopt je ritme ook niet en wordt het moeilijk om alles in de lucht te houden.'

Debuut bij Circus Royal

In 2001 maakte hij zijn serieuze debuut bij Circus Royal in Dordrecht. Hij had gesproken met Tony, de zoon van Joop Teuteberg. 'Stuur maar een video op', zei Tony. Ze hadden soms artiesten nodig voor een extra optreden. Lang hoefde hij niet te wachten. 'Ze belden meteen op of ik in hun wintercircus

wilde optreden. Dat was de eerste keer dat ik in een echt circus stond.' Tijdens het wintercircus kreeg hij ook een telefontje uit Parijs of hij een video wilde opsturen. Zijn leermeester Medini vond dat hij moest optreden in Monte Carlo op de veertiende editie van festival Première Rampe. Een wedstrijd voor jonge circusartiesten, twee weken na het bekende Circusgala van Monte Carlo plaatsvindt. Zijn vader legde twee voorstellingen bij Circus Royal vast op videoband. De beste werd uitgekozen en opgestuurd.

Hij werd derde in Monte Carlo en met de bronzen plak op zak kon hij zijn eerste grote contract tekenen. Hij werkte een jaar bij Circus Arlette Gruss, die door het wegvallen van een artiest een plek in het programma vrij had. Menno: 'Arlette Gruss zat ook in de jury in Monte Carlo. Ik had nog geen auto en verbleef in een eenpersoonscabine in een vrachtwagen die bij het circus hoorde. Daar betaal je een vergoeding voor.' Om in het circusprogramma van Gruss te staan, moest ook het nummer aangepast worden. Gruss wilde dat hij niet rode, maar wit-zilveren kegels gebruikte. 'Dat is heel gewoon', zegt Menno. 'Als je bij een groot circus gaat werken moet je soms kleding, attributen en in mijn geval ook de muziek bij je nummer veranderen.' Gruss liet speciale muziek componeren voor zijn act. De rechten heeft hij gekocht, omdat de volgende opdrachtgever het nummer met die muziek ook wilde hebben. Bovendien is dit een belangrijk onderdeel van het zes minuten durende optreden. Alle handelingen zijn getimed op het ritme van de muziek. Bij de laatste klap van de drummer is ook het nummer afgelopen. 'Mijn nummer is eigenlijk een choreografie op muziek.'

Hoog tempo

Kenmerkend voor zijn optreden is ook het hoge tempo van de act. De kegels, ballen en ringen volgen elkaar in een hoog tempo op. Aan het eind van de show vallen zeven ringen uit de lucht om zijn nek gelijk met de slagen van de percussie. Het vloeiend in elkaar overlopen vereist veel training. 'Ik mag geen bal,

knots of ring missen anders klopt het niet meer.' Door het hoge tempo zijn missers heel goed zichtbaar. Vroeger kon je als jongleur, bij een gevallen bal, de truc nog een keer opnieuw doen. Bij Menno kan dat niet, omdat de muziek blijft doorspelen.

De hele dag staat in het teken van zes minuten optreden.

Er zijn weinig andere jongleurs die zo werken als Menno. Hij voelt zich nog het meest verwant met de Zwitserse artiest Claudius Specht. Ook deze jongleur begon in een jeugdcircus en zijn nummer wordt omschreven als een tempo juggling act. Ook hier is snelheid met kegels en bekertjes (cups) typerend. 'Mensen houden van snelle acts en van heel langzame nummers', zegt hij. Een nummer in een middelmatig tempo wordt niet langer aantrekkelijk gevonden.

Reizend bestaan

Na Gruss trok Menno door Zweden met het grote Circus Maximum. Het was wel even wennen. Om zes uur op en om zeven uur rijden naar de volgende standplaats. Circus Maximum had veel eendagsstandplaatsen. 'Dan kwam je om negen, tien uur aan. Caravan naar de plek manoeuvreren die de placeermester had toegewezen, water en elektra aankoppelen, spullen in de caravan weer op hun plaats zetten, satellietshotel op het dak voor de televisie en dan nog wat slapen of naar de stad om boodschappen te doen. 's Middags een paar uur trainen en voorbereiden op de voorstelling, meestal in de tent en als het mooi weer was buiten. Tussendoor moest er ook nog gegeten worden, niet te veel en niet te kort voor de voorstelling. Dan het optreden van zes minuten. De gehele dag staat dus min of meer in het teken van die zes minuten', aldus Menno.

Was er daarna nog tijd of animo om met de andere artiesten op te trekken? 'Het is

een dorp', zegt Menno, 'waar de bewoners ook veel waarde hechten aan hun privacy.' Maar met groepjes artiesten had hij wel contact. 'Goed contact met je collega's is wel belangrijk. Als die het niet goed met elkaar kunnen vinden, krijg je een wat koele voorstelling', zegt hij. 'Je moet het samen doen.'

Betaald per optreden

Menno: 'Je moet als artiest ook solidair zijn met je collega's. Circusartiesten kunnen namelijk moeilijk verstek laten gaan. Als je geblesseerd raakt, is dat een

betekent dus geen geld. Alles wordt via een contract geregeld. In de kerstperiodes moet je soms drie keer per dag optreden. Dan kun je vijftig procent

Menno van Dyke combineert jongleren met muziek en dans.

meer vragen. Maar je moet ook opletten wat er in het contract staat over het aantal optredens. Garanderen ze bijvoorbeeld twintig optredens per maand of

het werk is in het buitenland. Als er een contract binnenkomt, nemen ze contact met hem op en zorgen voor de afhandeling.

Jongleren, muziek en ballet

Vorig jaar trad Menno vooral op in varié-té-shows. Hij komt net terug uit Kassel, waar hij weken heeft opgetreden. 'Alles moet je zelf doen, want je bent een eenmansbedrijfje. Je wordt ontvangen bij aankomst en men wijst je je appartement of hotel aan en je krijgt te horen wanneer je kunt oefenen. Voor de rest ligt alles bij de artiest.' Hij moet zijn spullen in orde hebben en warmgedraaid zijn. Dat duurt minstens drie kwartier. Hij moet zelf een plekje zoeken om uit het zicht te kunnen ingooien. Vooral het plafond moet hoog genoeg zijn. Oefenen blijft noodzakelijk, ondanks het feit dat het nummer al jarenlang getraind is en de laatste tijd niet veel meer verandert. 'Je kunt geen week stilzitten voor een optreden, want anders gaat het niet', zegt Menno.

Hij is nu bezig met een nieuw nummer. Een duo optreden van balletdanseres en jongleur. Zo komen ballet en muziek, de disciplines van zijn ouders, toch weer terug in zijn act. Hij is op het idee gekomen door een optreden op het Binnenhofffestival in Den Haag. Nel Verdoorn schreef een choreografie voor ballerina Lonneke van Let en Menno van Dyke, op muziek van Astor Piazzolla. Binnen vier repetities met de ballerina stond het festivalonderdeel, maar Menno was al vanaf het voorjaar bezig met het instuderen van de act om kegels, ballen en ringen goed getimed op muziek door de lucht te laten vliegen. Het is een soort *pas de deux* met een danseres. Daar wil hij nu zijn nieuwe nummer op baseren. Hij heeft een balletdanseres in Parijs ontmoet en om zijn geliefde meer te kunnen zien, wil hij zoveel mogelijk in Parijs zijn. Wat is er dan mooier om samen op te treden in een romantisch ballet met jongleeract. ■

Elke dag moet er getraind worden.

groot probleem. Dan vervalt het hele nummer. Ik heb gelukkig nog geen ernstige blessures gehad, maar wel eens een verstuikte enkel. Daarvoor ga je niet een optreden aflassen. Gevolg is wel dat het herstel langer duurt. In plaats van dagen duurt dat weken. Een blessure raakt je ook in je eigen portemonnee. Je krijgt per optreden betaald, niet optreden

niet. Als dat niet vastligt en er bijvoorbeeld maar drie optredens zijn, scheelt dat aanzienlijk in de inkomsten. Bovendien moet je elk jaar weer zorgen voor nieuwe contracten. De administratie en het regelen van optredens kost veel tijd. Ongeveer de helft van je tijd ben je daar mee bezig.' Gelukkig nemen Menno's ouders de administratie waar als hij aan

Circustaart

De Jumbosupermarkten hebben ter gelegenheid van het Jaar van het Circus een hele originele taart laten maken. De taart smaakt niet alleen heerlijk, maar op de doos staan ook vrijkaarten voor vier mooie Nederlandse circussen gedrukt. Een leuk cadeau voor lekkerbekken en voor uzelf. De taart is in alle Jumbowinkels te bestellen.

Een jaar lang TRADITIE voor maar € 18,- !

Tradities zijn gewoonten en gebruiken die doorgegeven worden van generatie op generatie. Lees daarom elk kwartaal over de boeiende achtergronden van onze alledaagse dingen, tradities en rituelen.

Ja, ik neem tot wederopzegging een jaarabonnement op Traditie.

Naam:

Straat:

Postcode:

Woonplaats:

Telefoon:

E-mail:

Datum: Handtekening:

Word nu abonnee en u krijgt een welkomstgeschenk cadeau.

Stuur deze bon naar: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Postbus 13113, 3507 LC Utrecht (telefoon: 030-2760244, fax: 030-2736111, email: ncv@volkscultuur.nl).

Eten in een wintercircus

TEKST CEES TEMPEL | FOTO'S ARJEN TEMPEL

In mijn jeugd mocht ik in Apeldoorn een keer helpen bij de opbouw van een circus. Naast de grote tent en een aantal dierenverblijven werd er ook een tent opgebouwd waar de medewerkers hun maaltijden nuttigden. De gezamenlijke maaltijden werden in een grote keuken door een speciale kokkin samengesteld.

In januari bracht ik een bezoek aan het wintercircus Martin Hanson. Dankzij de fantastische gastvrijheid van directeur Arlette Hanson kon ik met een aantal medewerkers van haar circus praten over de maaltijden zoals die nu geserveerd worden. Aangezien de medewerkers van het circus beschikken over hun eigen caravan of camper zijn er geen centrale maaltijden meer.

Danuta Król, een van de Poolse gastvrouwen van het circus gaf mij het

recept van Bigos, een Poolse jagersschotel. Al een aantal jaren ontvangen alle Nederlandse medewerkers op 31 december, er is dan geen avondvoorstelling, een pannetje Bigos. Een eigen traditie binnen het circus Martin Hanson. Liudmila Koroleva, een Russische trapezartiste hielp mij, in het Engels ondersteund door haar dochter luchtacrobatte Margarita, aan haar recept van de traditionele Borsjtsj, een door veel medeartiesten zeer gewaardeerde Russische bietensoep.

Wat kunnen we erbij drinken?

Bij de Bigos past een stevige pul bier, maar ook een Oostenrijkse Blauer Zweigelt misstaat niet. Bij de Borsjtsj adviseren we een Côtes du Rhône Villages.

Eet smakelijk.

Wilt u weten wat andere circusartiesten en circusdirecteuren eten, kijk dan op www.jaarvanhetcircus.nl.

Bigos

Benodigheden

- 25 gram gedroogde paddenstoelen (onder andere eekhoornjiesbrood en andere boleten) of 250 gram verse paddenstoelen
- 50 gram reuzel
- 350 gram schouderkarbonade
- 250 gram runderlappen
- 125 gram gerookt spek
- 2 uien
- 100 gram winterwortel
- 2 eetlepels milde paprika-poeder
- 250 gram witte kool
- 200 gram krakauer of andere gerookte metworst (niet gedroogd)
- 500 gram zuurkool
- 1 1/2 dl droge rode wijn
- 1 liter vleesbouillon
- 2 eetlepels pruimenjam
- 1 laurierblad
- 5 pimentkorrels
- 5 jeneverbessen
- 1 theelepel karwijzaad
- 1 takje majoraan

Laat de gedroogde paddenstoelen een nacht wellen en snijd ze daarna in stukjes. Maak eventueel de verse paddenstoelen schoon en snijd die klein. Ontbeen de schouderkarbonade en snijd die daarna in blokjes van 2 cm³. Snijd de runderlappen ook in dergelijke blokjes. Snijd het spek in kleinere blokjes. Snipper de uien grof. Snijd de witte kool in dunne reepjes en laat de zuurkool goed uitlekken. Schrap of schil de winterwortel en snijd die in de lengte door midden en daarna in dunne plakjes. Ook de worst gaat in dunne plakjes.

Verhit de helft van de reuzel in een pan met dikke bodem. Braad het vlees op hoog vuur in gedeeltes aan tot het een mooie kleur krijgt. Haal het steeds uit de pan, voeg wat reuzel bij en ga door tot het vlees op is. Voeg dan het spek, de ui, de paddenstoelen en de winterwortel toe en laat ook dat even op hoog vuur een kleurtje krijgen. Doe het vuur wat lager en voeg de worst toe. Doe daarna de rest van het vlees weer in de pan, bestrooi het geheel met het paprikapoeder en roer alles goed door. Voeg dan de witte kool en de zuurkool toe. Giet er de rode wijn bij en vul het geheel aan met de vleesbouillon tot alles bijna onder staat. Voeg dan de pruimenjam en de kruiden toe. Doe het deksel op de pan en laat alles op een zeer laag pitje 1 1/2 - 2 uur smoren. Controleer zo nu en dan het vocht en voeg eventueel wat water bij. Breng de Bigos op smaak met versgemalen peper. Zout is niet nodig, want de zuurkool, het spek en de bouillon bevatten al zout genoeg. Garneer de Bigos met een paar blaadjes of wat fijn gesneden majoraan.

Serveer de Bigos met stevig grof boerenbrood of gekookte aardappelen. Alleen Bigos eten mag ook.

Borsjtsj

Benodigheden

- 1 ui
- 1 teen knoflook
- 225 gram winterwortelen
- 1 stengel bleekselderij
- 500 gram bietjes
- 50 gram reuzel
- 1 laurierblaadje
- 2 eetlepels rode wijnazijn
- 1 theelepel zout
- 200 gram aardappelen
- 500 gram magere runderlappen
- 200 gram witte kool
- 1 blikje tomatenpuree
- 1 1/2 theelepel suiker
- 1 bosje peterselie
- 1 bosje dille
- vers gemalen zwarte peper naar smaak
- 2 dl zure room

Snipper de ui en de knoflook fijn. Schrap of schil de winterwortelen en rasp ze grof. Snijd de schoongemaakte bleekselderij in dunne plakjes. Stroop de bietjes af en snijd 400 gram in reepjes of blokjes. Verhit twee eetlepels reuzel in een grote braadpan en laat de ui, de knoflook, de winterwortel en de bleekselderij daarin een kleurtje krijgen. Draai het vuur wat lager en laat de groenten nog 5 minuten smoren. Voeg de gesneden biet, een laurierblaadje, de wijnazijn en een theelepel zout toe. Schenk er een liter heet water bij. Breng het geheel aan de kook. Schil en rasp de aardappelen en doe die direct in de pan.

Snijd de runderlappen in blokjes van 2 cm³ en voeg het vlees bij de groentemassa. Schenk er eventueel wat heet water bij, zodat alles onder staat. Draai het vuur wat lager, doe het deksel op de pan en laat alles 1 1/2 uur rustig pruttelen.

Snijd of rasp de witte kool in dunne reepjes. Rasp de overige biet grof en voeg die samen met de kool, de tomatenpuree en de suiker aan de bietensoep toe. Voeg eventueel nog wat heet water toe. Bind de peterselie- en dilletakjes (houd een takje achter voor de garnering) tot een kruidentuiltje en leg ook die in de pan. Zet het vuur wat hoger en breng de soep weer langzaam aan de kook. Laat het geheel nog een half uurtje pruttelen.

Verwijder het laurierblad en de kruiden. Breng de soep op smaak met versgemalen peper en eventueel nog wat zout. Klop de zure room tot een smeuijge massa en giet die voorzichtig over de soep. Garneer het geheel met een takje dille.

Serveer de soep direct.

In het volgende nummer

Op vakantie

In bekende vakantieoord en waar veel Nederlanders komen, is het Hollandse imago van molens, klompen en tulpen in het straatbeeld terug te vinden. In Nederland zelf spelen deze symbolen voor ons geen rol. Maar als wij in het buitenland zijn, zoeken wij deze Nederlandse identiteitsuitingen op om ons thuis te voelen in den vreemde.

Honden

In Nederland hebben veel gezinnen één of meerdere honden. Wij klagen graag over hondenpoep, maar deze viervoeters zijn echte kameraden voor hun baasjes. Zij worden geknuffeld en slapen niet zelden met hun baasje in één bed. Wat is de geschiedenis van onze liefdesrelatie met de hond?

Oostzaansche broeder

De broeder ofwel de Jan in de zak is een koek die nog steeds veel gegeten wordt. Van oorsprong was het armeluisvoedsel, gemaakt van een deeg van meel, gist, water en een ei. Nu eten wij deze koek met een stroopsaus als typisch regionaal gebak.

Spreekwoorden

In spreekwoorden en gezegden legden onze voorouders hun levenservaringen vast. Deze uitspraken bevatten levenslessen en volkswijsheden, ze sporen aan tot goed gedrag en keuren ongewenst gedrag af. Zo spreekt men van krokodillentranen huilen als het verdriet niet echt is. Maar kan een krokodil ook huilen met tranen?

En nog veel meer ...

Colofon

Traditie

tijdschrift over alledaagse dingen, tradities en rituelen
jaargang 12, nummer 2, zomer 2006

Traditie is een uitgave van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Redactie en exploitatie:
Nederlands Centrum voor Volkscultuur
Postbus 13113, 3507 LC Utrecht
F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht
tel: 030-2760244, fax: 030-2736111
email: ncv@volkscultuur.nl
www.volkscultuur.nl

Redactie:
drs. Ineke Strouken (hoofdredactie)
drs. Piet de Boer

Foto omslag: Jan Stads
Aart Staartjes trakteert op het eerste stuk circustaart.

Drukwerk: www.libertas.nl

Traditie

verschijnt vier keer per jaar.
Een abonnement kost € 18,-.

Opzegging van abonnementen moet uiterlijk 1 december aan de administratie zijn doorgegeven.

Traditie verschijnt ook op cassette, ingesproken voor mensen met een leeshandicap.

Dedicon
Postbus 24, 5360 AA Grave
tel. 0486-486486, fax: 0486-476535
email: info@dedicon.nl
www.dedicon.nl

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbers van copyright te achterhalen. Mochten er personen of instanties zijn die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten, dan wordt hun vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISSN 1382-4104

De helden van het circus

7 oktober 2006 t/m 14 januari 2007

TEYLERS museum

Spaarne 16 Haarlem www.teylersmuseum.nl

Appel
Koch
Israels

Chagall
Picasso
Klee...

TRADITIE

TIJDSCHRIFT OVER ALLEDAAGSE DINGEN, TRADITIES EN RITUELEN

Postbus 13113, 3507 LC Utrecht
F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht
tel: 030 - 276 02 44
fax: 030 - 273 61 11
nvc@volkscultuur.nl
www.volkscultuur.nl

Veel van onze gewoonten hebben wij onbewust overgenomen van onze ouders en voorouders en vervolgens naar onze eigen hand gezet. Het doorgeven van gewoonten en gebruiken van generatie op generatie noemen wij 'traditie'. Het woord is afgeleid van het Latijnse woord 'traditio', wat overhandiging betekent. Het overhandigen van cultuur aan de volgende generatie.

Traditie is het tijdschrift dat informatie over de historische en hedendaagse tradities, rituelen en alledaagse dingen in Nederland geeft. Want de tradities van ons dagelijks leven zijn een belangrijk onderdeel van het sociale geheugen van een samenleving en vormen de basis van de culturele bagage die ieder van ons met zich meedraagt.

